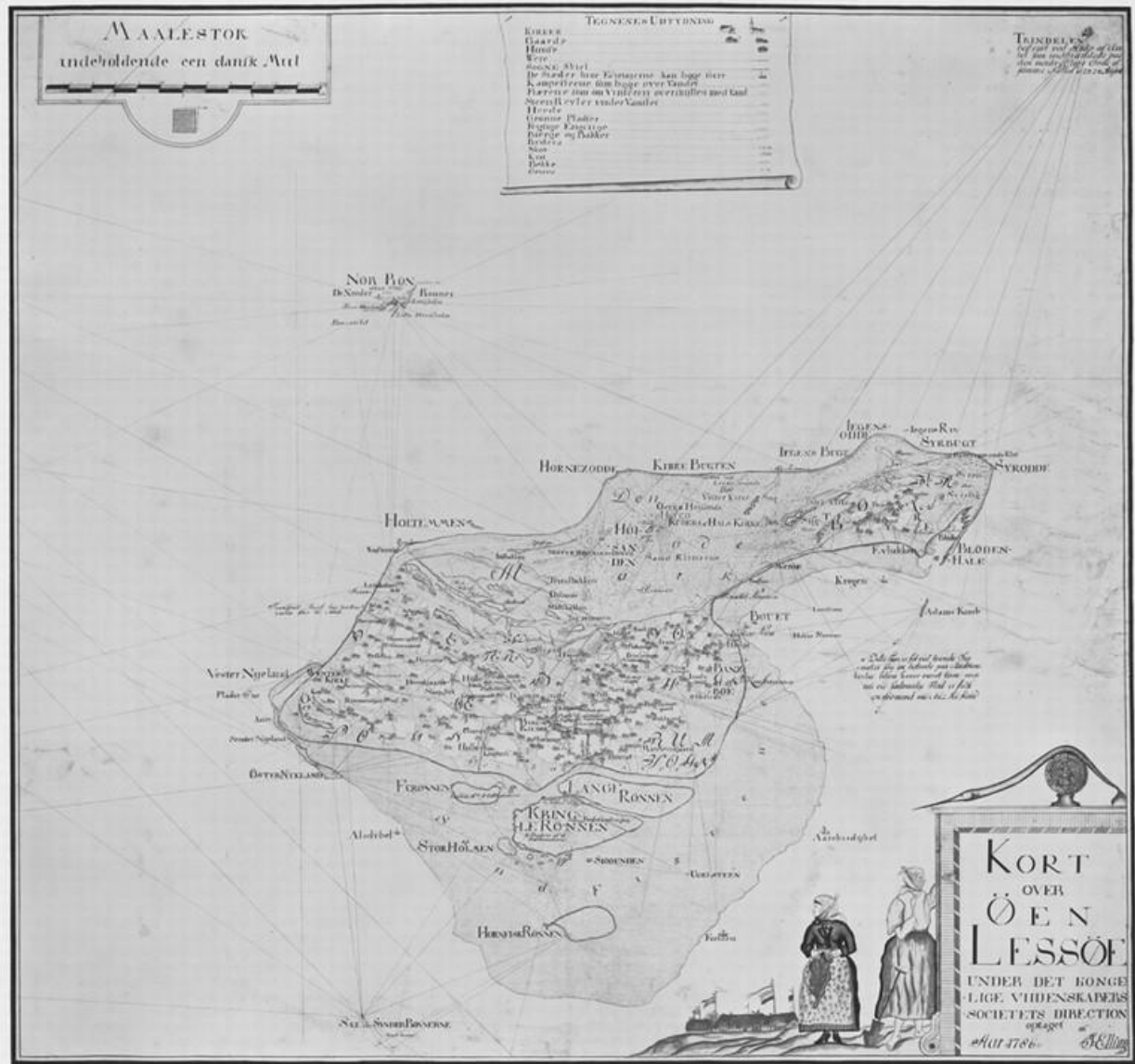

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Læsø

Læsø 1786

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Jeg sidder etsteds på Læsøs jord, over hvilken sommerhimlen i dag hvælver sig høj og stille dybblå uden anelse af en sky. Foran mine fødder strækker sig en stump ganske jævn mark, bevokset med græs og alskens vilde blomster. Svaler jager derover, og græshopper spiller nær og fjern. Det er den eneste lyd jeg hører.

Ved siden af mig hæver sig 'brat op over jordsmonnet noget, der ligner en naturlig bakke, som kaster en lang skygge hen over marken - som en gammel, mægtig høj, der er blevet sparet af ploven, fordi det måtte

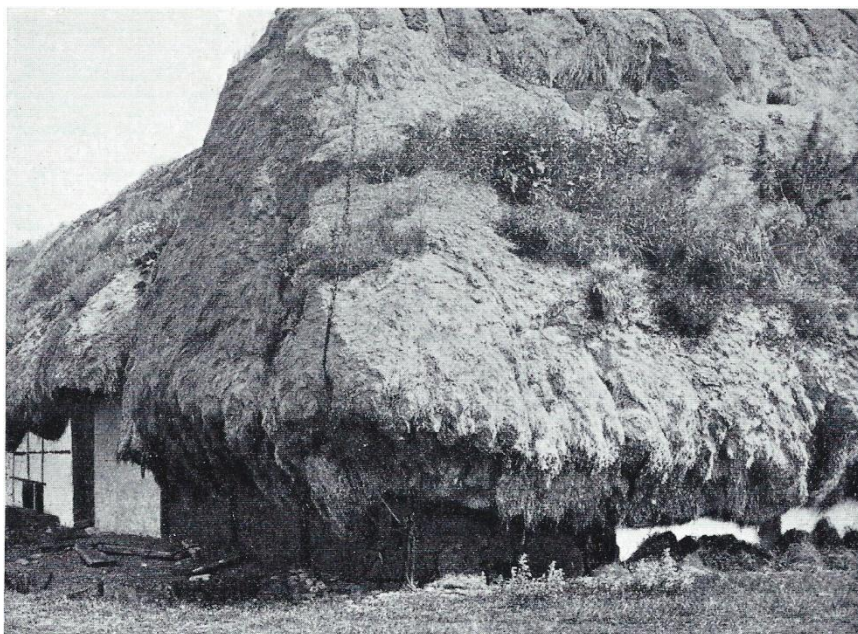
Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

valde for mange knuder at jævne den. Markens vilde flora gror hen under dens fod og fortsætter uanfægtet op over dens stejle, puklede sider - rødbynke, blåklokke, syre, stenurt, grine til middag,

Grine til Middag (Rød Arve)

valmue, husløg, kongepen, viol, vejsennep, svinekål og kornblomst gror som et vidunderligt broget tæppe helt op til dens ryg. Bunden mellem blomsterne er grå som en lavablok, men hvidtskinnende som silke i de små, blanke brud. Hvor den nederst nærmer sig jorden, er der en alenbred åben revne, i hvilken man skimter noget kridhvidt lysende, furet af lodrette, sorte stolper - det ser ud, som højen har revet sig løs fra jordsmonnet omkring den og er ved at løfte sig på sine pæle. Man kunne tro, det var en bolig for underjordiske, der var stivnet i sin bevægelse ved første hanegal, inden den fik lukket sig helt om sine beboere for solens Lys!

LÆSØ. Tangtækt gård nær Østerby. (359)

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

LÆSØ. Bangsbogårde. Nordlige indkørsel til den største gårdsplads. Gråpil og fyr ses over tagene. (373)

Men den svage antydning af mønningstørv øverst på dens rand, de sorttjærede stolper underneden - for ikke at tale om husløgene, der stritter fede og langstilkede ud fra dens ryg - har røbet, at det er en menneskebolig. Det er en gammel Læsøgård, der ligger foran mig og skjuler sin kerne under den hundredårig skal af et tangtag, som marken er ved at gro hen over. Og den gamle kvinde, som just kommer gående omkring dens gavlhjørne, mens hun skygger med hånden over øjnene og ser ud over markerne, statelig at se til i sin pragtfulde klædning som en høvdings hustru - hun er sammen med gården to jævnsides løbende led i øens historie, således som den har udviklet sig fra de ældste tider - to led, der nu begge samtidig er ved at skulle forsvinde. Hun og gården - de er begge to resultatet af denne historie, til hvilken manden i al fald i et par hundrede år ikke har været knyttet som stort andet end tilskuer - forholdene placerede ham andre steder, uden for hjemmet. Det er hans skæbne, ligesom det blev kvindens at være ene om gården og dens røgt - ganske som det var hos jægerstammer i oldtiden eller hos deres vilde standsfæller i andre verdensdele den dag i dag.

Læsøboernes historie og livsførelse har været nøje knyttet til øens natur og har skiftet med denne, eftersom de selv eller andre har handlet med den og forandret den. Bogstavelig talt var deres skæbne knyttet til forandringerne inden for øens plantegeografi, nærmere betegnet til dens gamle fyrreskove.

Man har intet bevis for, at Danmarks oprindelige gamle fyrreskov fra fastlandstiden, da Jylland var landfast med Fyn, Sjælland og Sydsverige, også har været udbredt til øerne Læsø og Anholt. Men har den det, da er den påfølgende sænkning i litorinaperioden, da denne lave øs højeste punkter må have ligget tre meter under havets overflade, hvilket har fundet sted samtidig med, at de ældste stenalderfolk tog landets sydlige kyster i besiddelse. Til Læsø foregik indvandringen først i den senere del af den ældre stenalder. Den fyrreskov, som disse første beboere forefandt, og som altså ikke er nogen direkte afstamning fra den oprindelige, holdt sig på stedet til langt op imod vor tid, da den efterhånden blev udryddet af øens beboere og dens magthavere. (Iflg. Pontoppidan bestod de gamle skove på øen af fyr også af gran, eg, bøg el, birk og ask.) Før denne udryddelseskrig fandt sted, var øen et skovdækt og vildtrigt, på sine steder frugtbart land. Valdemar Sejers Jordebog nævner således af vildt hjorten, og der var jagthus for kongerne på øen.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Mærkeligt er det for øvrigt, at denne store ø, som allerede var tæt befolket i stenalderen, hvad fund af redskaber og affaldsdynger viser, ikke bærer mindste spor af at have været bebygget i bronze- eller jernalderen. Måske har de urolige forhold i denne periode gjort den til et alt for udsat sted. I al fald må den have været bebygget igen allerede i den tidlige middelalder.

Havfødt er øen, og af havets brusen har den fået sit navn; Hlérs ø kaldtes den efter havguden, som her havde sit sæde. Det oldnordiske ord Hlé eller Hlér er dannet af havets lyde. Endnu kendes i nordjysk et gammelt udsagnsord: at læ, det vil sige bruse eller hvæse, og det anvendes om både dyr og vand. Om Limfjorden bruges udtrykket: fjorden læer - og navne som lem, der hyppigt forekommer, vistnok oprindeligt læhjem, viede til havguden Læ (således i Lemvig, Sønder Lem Vig osv.), har som Gudmund Schütte påviser, vistnok oprindeligt hedder slet og ret Hlér - dvs. "Brusevig" eller guden Læs Vig. På Bornholm findes en "Læs å", altså Bruseå efter guden Læ. Han er en guddom, der oprindeligt er usynlig og kun åbenbarer sig i bølgenes larm. Men ligesom Njord og Tyr antager han til sidst menneskelig skikkelse og fremstilles senere som hørende til et jættekuld, fra hvilket alle nordiske folk nedstammer.

Læs ø var gudens bolig; og efter eddaen havde aserne her deres mødested, ligesom Hlé ofte besøgte Odin i Asgård. Senere tumler folketruen med ham og gør ham til en høvding, som er søn af Færnjot i Finland. Sagnet siger, at to hundrede år efter, at denne høvding var landet på øen, kom en mand ved navn Gper hertil, som i femte led nedstammede fra den samme Færnjot, og som fandt øen beboet af sine stammefrænder. Altså skulle Læsø's indbyggere nedstamme fra finner.

Sagaerne og Saxo berører meget ofte Hlérsey (senere Hlésøy og Lessøe. Her var det, at kong Erik af Norge efter at have slået Odde søgte hvile og forfriskning. Her blev jarlen Vanråde overvundet af Ørvar Odd. Der berettes om Asmund, at han led skibbrud på øen med tre tusind mand, og om Gøta Torfasøn, at han ved at forfølge et dansk købmandsskib strandede på kysten med alt mandskab og bytte - om Harald Hårderåde, som 1051 ved Læsø blev angrebet og forfulgt af Svend Estridssøn, til han kastede sine danske fanger over bord og derved undslap - om Harald Gilles kamp med de danske i 1134, og om den danske flåde, som samledes her under øen i 1181 før rejsen til det hellige land. Her til øens kyster forfulgte kong Sverre baglerne i året 1199 efter at have overvundet dem. Og endelig berettes om Torkel Magnussøns svende, som ved år 1300 blev grebet på øen.

Allerede Knytlingesaga meddeler, at øen har fået gejstlige herrer - den hører på den tid under Viborg bispestol. Under Valdemar Sejrs rejse der sig, vistnok i 1219, en bitter strid mellem domkapitlet og munkene i Vitskøl kloster om de ejendomme på øen, som Valdemar I havde skænket klosteret, hvilke androg omtrent en fjerdedel af øens jord. Striden drejede sig hovedsagelig om grænserne for besiddelserne og om jagtretten, samt om det kapel, som munkene havde anlagt, vistnok på øens østside ved det nuværende Østerby. Den strid rasede i første omgang lige til 1274, da den blev bilagt på en kirkeforsamling i Lyon. Snart efter opstod nye konflikter mellem konkurrenterne, og disse varede til 1320, da Viborgkapitlet ved køb kom i fuld besiddelse af øen. Men også mellem kapitlet og Børglumbisperne, under hvis stift øen fra tidlig tid hørte, opstod der rivninger angående jurisdiktionen på stedet, således især i slutningen af det fjortende århundrede, da striden antog den største voldsomhed, indtil det lykkedes kapitlet at frigøre sig for den generende overhøjhed og bisp Sven afstod alle rettigheder over øen mod en årlig afgift. Hans efterkommere ville imidlertid ikke anerkende forliget, og sagen var lige ved at blive indstævnet for selve paven, da dronning Margrethe bilagde trætten. Men atter blussede denne op, og det gik så vidt, at bispen Stygge Krumpen i 1523 bandlyste kapitlet på grund af en uenighed om indtægterne fra "Vort Frue Land",

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

som øen kaldtes. Bandlysningen opsloges på kirkedøren i Byrum den 7. oktober 1523 - men kannikkerne i Viborg lod den igen aflyse og gøre magtesløs!

Det var bestandig indtægterne, som var stridsæblet mellem de gejstlige herrer, og øen kom først efter reformationen helt til ro under Viborg bispedømme - nemlig efterhånden som dens rigdomskilder udtømt; og der faldt helt ro over sindene, da dens fyrreskove lidt efter lidt forsvandt og sandflugten tog fat og dækkede de steder, hvor de havde ligget.

Det var af disse skove, domkapitlet og Vitskølkannikerne havde haft så umådelige indtægter ved anvendelsen af træet til brændsel ved de saltkogerier, som i flere hundrede år var i gang på øen. Det frugtbare, skovdækkede land forvandlede sig omtrent halvdels vedkommende ved disse skånselsløse hærgringer af de skræmmende skove til åbent land, hvorover vinden rasede og sandflugten jog. Det var særlig i årene 1667 - 77, at sandflugten blev voldsom og det forhen rigt bebyggede nordland blev til den sandørken, det endnu er, raseret for sine menneskeboliger, sin kirke og sine agre. Af de forhen vildtrige skove var allerede da kun ubetydelige rester tilbage.

Det var ikke småting domkapitlet indkasserede ved disse transaktioner på øen. En "prokurator capituli" styrede øen efter ca. 1320. Beboerne, som var fæstere under kapitlet og kaldtes dets "vordnede og tjenere", havde ved siden af noget kvægavl saltsyderiet som hovednæringsvej. Enhver boelsmand havde andel i en saltkedel og betalte deraf landgilde til kapitlet. Denne afgift af hver kedel på øen flød rigeligt i form af "kapitelsalt", "fogedsalt" og "helligsalt". Viborgbisperne hentede tre gange årligt på eget skib atten læster salt. Desuden indfandt sig for salttilvirkningens skyld et broget selskab af fremmede handelsmænd på øen; undertiden kom de helt fra Holland. De priser, bisperne beregnede sig for ekstratjenester, var ikke små, således da bisp Tyge af Børglum i året 1330 på en gang fik fjorten læster salt for at tillade nogle ellers forbudte ægteskaber på øen!

Reformationen bragte ingen nævneværdige ændring i øen administration. Øen blev 1631 delt i seks lodder, der hver tilfaldt en af de seks privilegerede prælater og Kanniker ved Viborg Domkirke, af hvilke enhver fik de indtægter, der faldt på hans andel af godset foruden løn og penge af beboerne for at føre tilsyn med godset og skovenes hugst. En landfoged, som valgtes af kapitler, havde bolig på "Klitgården", og havde bl.a. den opgave at indkassere landgildet og føre tilsyn med stranding og bjergning, som efterhånden blev en vigtig indtægtskilde, samt sørge for, at kapitlet fik en lod af hver mand bjergeløn m.m. Også en birkedommer ansattes af kapitlet.

Beboernes gårde gik almindeligvis frit i arv og ejede blot mod en betaling af de sædvanlige, årlige afgifter.

Henimod midten af det syttende århundrede var salttilvirkningen næsten gået i stå af mangel på brændsel. Skovene var da omtrent totalt forsvundet, og øen forarmedes hurtigt. Det før så rige Hals sogn på nordsiden udslettedes samtidig af sandflugten. Allerede omkring 1600 var det så ødelagt, at det blev lagt under Byrum og Vesterøs sogne. Den hede, der dækker stedet, kaldes af beboerne Nordmarken, nu ofte blot "marken" - et sørgeligt øgenavn! Trods fritagelse for skatter og andre lempelser, hvormed man allerede så tidligt som 1778 søgte at lokke befolkningen derud på ny, er endnu kun nogle pletter opdyrkede på den sydlige del, alt det øvrige er tomt og øde, og selv ruinerne af den gamle Hals kirke er for længst sunket i grus og helt forsvundet. Kun ved Østerby og dens nærmeste omegn træffer man større, sammenhængende dele af dyrket agerland.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Den landevej, som nu i en bue mod syd fører fra Vesterø havn over Byrum til Østerby, deler øen i to omtrent lige store dele, mod syd de dyrkede egne, mod nord den sanddækkede ørken Nordmarken.

Lars Hess Bing, øens gamle historiograf, siger i sit over hundrede år gamle værk om Læsø, at "af Fyr- og Grantræer have i fordums Tider været en stor Del, hvoraf endnu i de sandfugne Egne under Hals Sogns mange Stubbe, og i disse Kiltter fremvoxe tillige om Sommeren smaa Fyr og Granspirer, men blir af Kreaturerne opædt."

Når man nu til dags ved reparation eller nedrivning af en gammel Læsøgård finder en raft eller kroget gren, som har tjent til støtte for dens tangtag, er dette ofte en fyrregren. Og her finder man de sidste levninger af øens gamle skove.

Som minder om saltkogningen finder man endnu enkelte synlige spor. Nogle firkantede inddigninger ses således ved "Bobakkerne" nær kysten mellem Bangsbogårde og Byrum og ligeledes på Kringelrøn og Langerøn. De har vist været opkastede omkring de steder, hvor kedlerne stod, for at værne disse mod kreaturerne. I nærheden af disse findes nogle langagtige forhøjninger bestående af slagger, der opstod ved brændingen, og rundt om disse steder ser man nogle vandfyldte, runde huller på 10 - 12 meters diameter og omtrent 1 m dybe, hvorfra saltvandet hentedes til afkogning i kedlerne. Alene nær Bangsbo, findes 238 sådanne huller, på Kringelrøn omtrent 100.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Den sidste, som på Læsø forsøgte saltudvinding i større stil, var en dr. Bister, som omkring 1730 kom til øen og forsøgte sig på Kringelrøn, men ifølge "Danske Atlas" på grund af mangel på brændselsmateriale til sidst måtte "gribe til de uheldige Projektmagerens sidste Raad, at gøre sig usynlig, efter mest at have ruineret Resten af Skoven". Stedet, hvor han arbejdede, kaldes endnu i folkemunde "Dr. Bisters Have".

De forandrede forhold, som indtrådte efter skovenes udryddelse, drev de mandlige læsøboer til at gribe til andre næringsveje og førte dem efterhånden alle ud på søen. Kvinderne sad ene hjemme og tog sig af gårdenes magre drift. Skibsfarten tog sit højeste opsving i årene efter 1668; men så kom den store nordiske krig, i hvilken øens flåde omtrent tilintetgjordes, og mændene søgte helt bort fra øen og tog på fremmede skibe. Hertil kom yderligere, at der fra omkring 1770 foretoges udskrivning af alle drenge, unge karle og alle gifte mænd fra øen til orlogstjeneste, indtil de var 50 år gamle "efter hvilken Tid de i Almindelighed ei ere duelige til Landets Forsvar". Det var øens allerfattigste tid, og hjemme manglede efterhånden fuldstændig mandlig arbejdskraft til agrenes dyrkning. Og som udslettelsen af øens skove efterhånden i skæbnesvanger grad forandrede dens natur, således ændrede den livsbetingelserne for den beboere som ingen andre steder i landet. Det var denne forandring, som gjorde dens kvinder til jordbrugere fra udelukkende at være husmødre; de blev gårdens virkelige og eneste herrer, enerådende høvdinge på deres lod, hos hvem mændene var ørkesløse gæster, når de om vinteren sad hjemme i et par måneder fra deres langfarter. Pontoppidan siger: "Qvinderne forrette alt Land-Arbejde, ja naar Mand og Kone age til Kirke, da kiøre Konen for Manden, som sidder bag i Vognen." Disse besynderlige forhold har varet helt op imod vore dage (1923) og præger i alt fald den ældre kvindelige befolkning endnu den dag i dag.

Den gamle Hals kirke - oprindelig "Sct. Olai Kirke" - ophørte at anvendes til gudstjeneste allerede 1722, og noget før måtte kapellanen på stedet fraflytte sin af sandflugten ødelagte præstegård i dens nærhed, den såkaldte "Anneksgård". Familierne flyttede en for en bort fra det hærgede sogn, og til sidst lå sandet enerådende hen over de skjulte tomter.

Udskiftningen af Læsøs jorder fandt sted i 1845 - 53, og efter den tid bortfaldt den bjærgelønsafgift, som beboerne havde betalt til domkapitlet, samtidig med at landfogedembedet ophævedes i 1858. Birkefogedembedet forsvandt i 1919 efter den nye retsplejeordning, og øens kom under Frederikshavns jurisdiktion. Læsø "landgilde" går nu direkte i statskassen.

Administrativt hørte øen oprindelig under Ålborghus, men fra 1707 kom den under Hald amt til 1794, da den henlagdes under Hjørring amt. I gejstlig henseende hørte øen siden reformationen under Viborg stift, til den 1843 kom under Ålborg stift.

De forestillinger, man efter ovenstående korte redegørelse for øens landskabelige udvikling ville kunne gøre sig om dens natur, måtte blive ensidige og mangelfulde. Læsøs landskab er mangfoldigt og broget, sammensat og uensartet som glasstykker i et kalejdoskop. De forskellige former for dansk natur møder man her: vide, øde lyngheder, langs havet ved nordkysten bratte flyvesandsklitter, og inden for disse et par mægtige, ringformede klitvolde, der omgiver en mærkelig klitsø. En yndig, frodig skov, der endogså blandt sine løvtræer rummer enkelte bøge, ligger på grænsen mellem heden og den sydlige del, hvor den idylliske landsby Byrum med sine pragtfulde haver og skønne trægrupper ligger omgivet af veldyrkede marker, der grænser ud mod vilde fællede og kær, og sydligst strækker sig de store røn'er med deres flabe strandenge - kun bakkelandskabet mangler. En lille højderyg, en gammel strandvold af få meters højde, der fra Byrum strækker sig mod nord til kysten, og som man knap bemærker, når man kommer hen over den er det

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

højeste punkt af Læsøs jorder. Kun klitterne ved Højsande på nordsiden når med deres 24 m op over denne.

Ud fra kysten strækker sig milevidt farlige rev og grunde - måske var det rimeligt at omtale disse under næringsvejene, blandt hvilke de ved de overordentlig hyppige strandinger i al fald i ældre tid spillede en fremherskende rolle. 1 3/4 mil uden for Syrodde strækker Læsø Trindel sig under havfladen i en længde af omtrent 200 m, en af Kattegats allerfarligste grunde, hvor det første danske fyrskip blev udlagt i 1829. Ud mod denne grund rækker Læsø Nordøstflak eller "Jegins Rev" sig omtrent i en mils længde. Fra nordvestkysten ved Holtemmen løber det over en mil lange Rønnerev helt ud til Nordre Rønner, en samling små, til dels græsklædte stenholme. På vestsiden udgår fra Sønder Nyland Læsø Nordvestrev, der rager en mil ud i Læsø Rende - også et overordentlig farligt rev, hvor de fleste strandinger i de senere år har fundet sted. Selve den berygtede Læsø Rende, der løber gennem det 2 1/2 mil brede farvand, som adskiller øen fra fastlandet, er 15 m dyb, men på et enkelt sted kun 6 m bred! Syd for øen er omkring Hornfiskrøn endnu et flak, som på et areal af hele øens størrelse kun har 2 m vand. Endelig er der 2 3/4 mil syd for øen den uhyggelige Kobbergrund. Disse steder er nu (1923) alle forsynede med fyr eller fyrskibe, men var tidligere i sejlskibsperioden mangen skuders bane.

Havet, som mod nord og nordvest æder af øens klinter, er til gengæld gavmildt mod dens sydkyst, hvor det årligt lægger til landets vækst - således er f. eks Hornfiskrøn nu dobbelt så stor som for hundrede år siden.

Øen har tre sogne, Vesterø, Byrum og Hals (1923). Vesterø sogn, under hvilket Sønder Nyland og Nordre Rønner hører, har fiskerbyen Vesterø med en redningsstation ved Vesterø havn eller "Lundbæk havn" på vestiden, men ingen landsby, derimod en mængde spredtliggende store gårde og huse. Vestligst ud mod de store strandenge nær Vester Nyland ligger sognets anselige kirke, opført af munkesten o den senere middelalder, men nu stærkt restaureret. En udskåren altertavle med fløje er fra katolsk tid og viser Maria med Jesusbarnet, omgivet af apostlene på fløjene.

Byrum sogn, det sydligste og frugtbareste, har landsbyen Byrum, øens hovedstad med kirke og embedsboliger. Til sognet hører de nu landfaste holme Langerøn, Kringelrøn og Færøn samt den sydligst liggende Hornfiskrøn og en strækning ved nordkysten mellem Hals og Vesterø sogne. Byen og kirken vil senere blive omtalt. Ligesom i Vesterø sogn ligger store bøndergårde og huse spredt over hele sognets dyrkede del.

Hals sogn, det nordligste og ufrugtbareste, har ikke mindre end tre små bygdelag, østligst Østerby, sognets egentlige landsby med adskillige større gårde, et kapel opført 1867 og en lodsstation; mod vest ligger en samling huse, som hedder Klitten, og sønden for disse de anselige Bangsbogårde. Her findes redningsstationer ved Jegins Odde og Tornnæsodde

Når undtages Nordre Rønner, som skal omtales for sig, er Læsø med sine øvrige holme 21.101 tdr. land med i alt 728 beboelser og 3.052 indbyggere (1923). af disse levede endnu i 1890 omtrent 600 af søfart, men efterhånden som mændene har trukket sig tilbage fra denne, ernære nu langt den overvejende del af befolkningen sig ved agerbrug, som i de senere år økonomisk har gjort betydelige fremskridt. Kun omtrent 100 lever udelukkende af fiskeri.

Den hårdhændethed, hvormed øens beboere og dens magthavere i ældre tid er faret frem mod den natur, præger bestandig dens landskab og dens befolkning. Intetsteds i landet har jeg set klimaet, landskabet,

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

boligerne og deres beboere indgå i et mere harmonisk hele end her. I samme øjeblik, man fra Vesterø havn med dens moderne fiskerhuse er kommet ud ad vejene mod sydøst, er man midt inde i denne natur, hvor alt er en symfoni af strengt klingende hårde akkorder. Det jævne, forblæste land med de spredtliggende, ofte ældgamle gårde med de tunge tangtage, der synes at være brudt op gennem grunden og har løftet græs og urter med op på deres ryg - de flade marker, der ser ud, som om blæsten har skrællet alt det opstående bort af deres grund, den blændende himmel ude over de lave, havomskyllende røn'er, klitrækkerne, der løfter deres blånende kæde ude i nord - alt dette er nu mere end nogen sinde havguden Hlés hjem og faste borg, hvorover hans folkhold af storm og byger, fog og havknog raser. Og huse og mennesker stinder sig for at holde tørnen ud. Det siges, at en ægte læsøbo kendes på, at han har sand mellem skulderbladene - man kommer til at tænke på skrubben og flynderen, der camouflerer sig på havbunden på samme vis.

Stiger man op i Vesterø kirketårn, vil man fra glamhullerne se ud over hele det flade land. Kun fjernt mod nord ses klitterne om de to "foldgårde" ved Højsande løfte sig lidt over horisonten, ellers er det kun kirketårnet i Byrum, som konkurrerer med det stade, man er oppe på. Mod vest ser man ned på et udpræget lagunelandskab, hvor stenvenderen færdes i de lave vande, og mod sydøst over de endeløse røn'er, der yderst ude går i et med det blinkende hav. Gårdene skyder nær og fjern op over den jævne grund - men var det ikke for haverne, der indeslutter dem, ville de være lige så godt "beskyttede" som flynderen under havbundens sand.

Men jo længere man herfra bevæger sig ad vejen mod øst, jo mere ændres landskabets karakter, til sidst i overraskende grad, når man nærmer sig Byrum By, inden for hvis grænse man havner i den fuldendte idyl. Herlige trægrupper omgiver vejende og de store gårde langs disse. Der er modsætningsvis en besynderlig ro og fred over dette sted, en tryghed og hygge, som er såre forskellig fra vestlandets barske stemning. Sin kulmination når byen i de to gamle patricierboliger, den forhenværende landdommergård Klitgården og den tidligere birkedommerbolig, nu dommerfuldmægtigens bopæl. Under vore hyppige, besøg i Byrum gæstede vi ofte kreds-læge Hansen i Klitgården, hvor vi ikke alene fik fortrinlige oplysninger om øens befolkning, men tillige nød en overvættets gæstfrihed i det smukke, fornemme hjem, hvis gamle have på tre

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

tønder land opviser en rigdom af træer af alle mulige arter. I den lige så pragtfulde have ved den gamle birkedommerbolig, i hvilken dommerfuldmægtig Larsen har til huse, kunne vi altid ved tilbagekomsten fra vore ørkenvandring i det åbne land være sikre på at finde svale læskedrikke i et skyggefuldt lysthus. Hele denne prægtige bolig står i øvrigt næsten tom, idet dommerfuldmægtigen kun bebor et par af de store værelser.

Foruden disse gamle skønne gårde har byen sin anselige kirke, der er udpræget smuk med sit mærkelige brede, tunge tårn. Oprindeligt opført af munkene i Vitskøl kloster i begyndelsen af det trettende århundrede og gotisk i sin stil er den hyppigt restaureret, men især hvælvingerne i kor og skib er endnu ypperlige. Både denne og Vesterø kirke rummer endnu enkelte dele af det gamle inventar fra katolsk tid, således findes her det smukke alterskab med udskårne figurer, som desværre i den senere tid er blevet restaureret i nogle ækle, skrigende farver. Tre udmærkede lysekroner, nogle ophængte skibsmodeller og et primitivt billedskærearbejde, forestillende sankt Laurentius med risten, er smukke seværdigheder i dens indre. Men først og fremmest må nævnes en ganske fortrinlig træskulptur forestillende sankt Barbara, et ypperligt kunstværk, som desværre er overmalet med hvid oliefarve og nu henstår i tårnrummet. Det burde drages frem af sin ubemærkethed restaureres og finde en værdigere plads.

Bryrum Kirke

Sankt Laurentius med risten

Det siges, at et kloster skal have ligget, hvor Klitgården nu findes, og at en løngang har gået derfra hen til kirken. Det er muligst, at dette kloster har været "Kapitelhuset", hvis plads man ikke mere med sikkerhed kan påvise.

På stedet findes en stor, ældgammel kastanjeallé, som endnu kaldes Munkeallenen.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

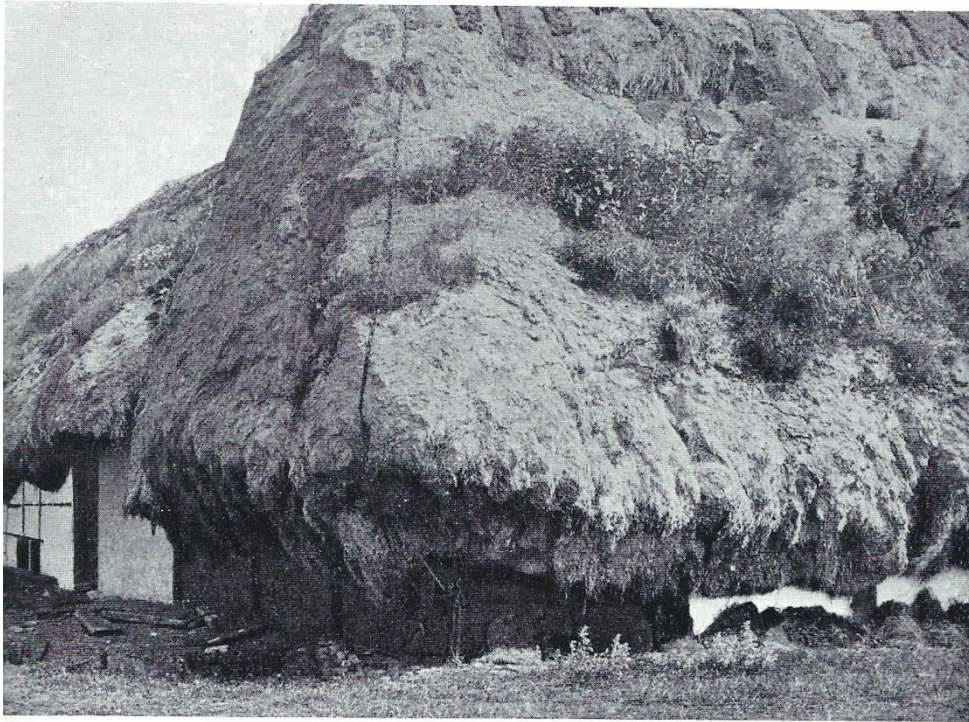

Mellem byens i øvrigt temmelig nye bygninger finder man så godt som ingen af den rene gamle Læsøtype; sådanne må søges i det åbne land mellem landsbyerne. Et af de bedste eksempler på den ældgamle byggeskik finder vi i Bangsbogårde nordøst for Byrum i den sydlige del af Hals sogn, hvor vi atter er ude i mere barske omgivelser. Disse gårde er et fuldkomment eventyr i retning af gammel bygningsstil. Som alle gamle Læsøboliger er de lave bindingsværksbygninger, hvor som oftest kun de lodrette, tjærede stolper er synlige mod de hvide vægge, som er klinede eller opmurede af rå sted. Så godt som alt tømmeret er eg, der er hentet fra standede skibe. Disse gårde er som regel ganske anselige, hvad der mindre skyldes grundens omfang end de umådelige tangtage, der ofte når flere alens tykkelse. Man "tængede" som oftest længerne helt ned til jorden, hvorefter man udskar åbninger i taget ind til vinduer og døre. Disse tage er ofte flere hundrede år gamle, og det hænder, at man fornyer underbygningen uden at røre de gamle tage, som har mange fordele fremfor stråtagene, dels fordi de danner en enestående isolation mod kulde og hede, dels fordi brandfaren ved dem er overordentlig ringe. At denne tækningsmetode nu efterhånden er helt ophørt, og at man heller ikke kan reparere tagene, skyldes den omstændighed, at den dertil anvendte tang, *Zostera marina*, som ved sin længde var fortrinlig egnet til dette brug, og som tidligere var almindelig, næsten ikke mere findes ved øens kyster.

Zostera marina

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

LÆSØ. Tangtækt gård nær Østerby. (359)

LÆSØ. Bangsbogårde. Nordlige indkørsel til den største gårdsplads. Gråpil og fyr ses over tagene. (373)

Store mængder af folk var forsamlede, når et nyt hus skulle "tænges". De fleste af disse var kvinder, de såkaldte "tængemænd", hvis opgave det var at hvirvle tangen sammen til lange bundter, tykke i den ene ende, tynde i den anden og så lange, at de kunne slynges om de fire nederste lægter i taget og hænge med

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

de tykke ender ned til jorden - de såkaldte "vadske". Fasthæftningen foretoges af mandfolk, "indsættere", som forestod den egentlige tængning, hvad der krævede stor øvelse. Kvinderne langede med høtyve de sammenslyngede vadske op til indsætterne, som vedblev at vinde de tynde ender om lægterne, indtil taget øverst dækkedes af en stor mængde løs tang, som endelig styrkedes foroven ved pålægning af græstørv på mønningen. Ved denne tægningsmetode anvendtes ofte indtil 15 læs tang hvert tag i hus og 20 læs til hver gav! - Når et hus på 10 - 12 Fag tængedes, var ofte 80 - 100 mennesker i virksomhed flere dage i træk.

En måneds tid efter den første tængning, når tangen var sunket sammen, lagdes mere tang på, og dette gentoges siden en gang om året et par år i træk, til taget havde fået sin rette tykkelse, hvorefter man oven på røstet dækkede der med lange, smalle og dybtskårne græstørv, de egentlige mønningstørv.

Medens disse gårde som regel ligger isolerede, har man i Bangsbogårde et eksempel på sammenbyggede gårde, ikke mindre end fire i tallet. I Tidens løb har dog tilbygninger og en enkelt nedrivning i nogen grad forstyrret den oprindelige grundplan, som ikke mere kendes med fuld sikkerhed. Her boede tidligere fire familier, nu er her kun tre, nemlig sognefogeden, endnu en gårdmandsfamilie og en aftægtsmand. Jeg foretog en omtrentlig opmåling af stedet, som vises paa skitsen overfor.

I de enkelte velbevarede gamle stuer findes endnu nogle fortrinlige møbler, således en gammel bilæggerovn, et chartol og nogle andre træmøbler, fremstillede af fine træsorter fra strandede skibe, såsom teaktræ og grå eg, samt enkelte gamle metalgenstande, blandt hvilke navnlig en messinglygte var mærkelig. - Det gamle bondearbejde her paa øen stod håndværksmæssigt meget højt; det meste af det, vi finder, er udført af mændene under deres vinterophold i hjemmet, hvor de aldrig tog del i gårdens egentlige røgt. Det tjener til beboernes ros, at der endnu findes enkelt af disse fortrinlige ting rundt om paa øen, til trods for at køberne i hobetal har hjemsøgt den under krigsperioden.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

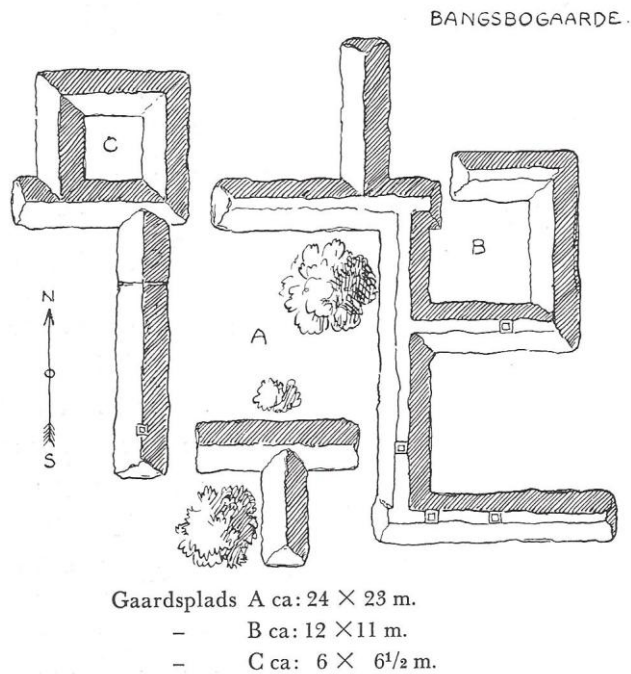
Bangsboegård på Matrikelkort fra 1817

Bangsbogårde, af indbyggerne simpelt hen kaldet Gården, danner sammen med sine landskabelige omgivelser et hele af så stor og ejendommelig skønhed, at jeg næppe har set dets mage. De ganske flade og lave marker, hist og her isprængt et stykke lynggroet hede, er sammen med det mærkelige gamle gårdskompleks ved sin ro og harmoni noget fuldkommen beundringsværdigt. Man bevæges dybt ved tanken om, at dette er dansk!. Og man mindes et gammelt begreb, der hedder fædrelandskærlighed - uden at behøve at ynkes over sig selv. Her er noget, som man ganske forgæves ville søge alle andre steder!

Naturligvis - ejerne selv har intet begreb om stedets skønhed og Gården ville de helst ombytte med en bekvemmere bolig. "Gid det gamle stads ville brænde ned til grunden". sagde en kone til mig derinde, "det var den nemmeste måde at komme af med det på!" Der er ikke meget at sige til det. Måske blot dette, at det ikke er helt pænt at udtrykke sig således om det hjem, hvori ens hele slægt har levet. Men de rapfingrede tid hjælper nok snart på en eller anden måde beboerne til rette. Og til lykke med det!

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Men at den vældige skovfyr, som gror tæt uden for gårdenes yderste, søndre længe, og hvis stamme tjener som sæde for brøndvippen, i fjor er blevet sparet for omhugning på landpostbudets forbøn - dette viser, at der også er folk i nabolaget med andre synspunkter.

Opmålt/tegnet af A. F.

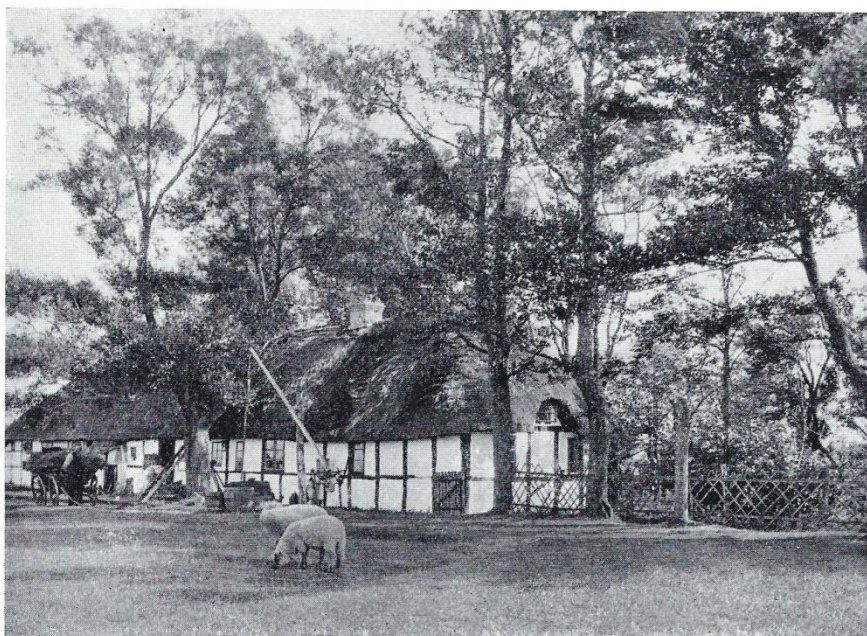

LÆSØ. Bangsbogårde. Den store skovfyr med brøndvippen ved gårdens sydside. (375)

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Hele denne midterste del af øen, selv den dyrkede, er af en mærkelig skønhed. Overalt kan man overraskes ved mellem agrene at finde stykker af urørt lynghede, og omkring de herlige gårde trægrupper af stor frodighed - ved Bangsbogårde groede en gråpil på tretten meters højde! Træerne ses vidt ud over det flade land, som bestandig forbavser ved sin uensartethed.

Selv her, hvor det barske klima er det altbeherskende, kan man pludselig stå ansigt til ansigt med en idyl, som på baggrund af de voldsomme modsætninger forekommer mere indtagende end noget andet sted i landet. Mellem Bangsbogårde og skoven - eller Lunden som den kaldes - mødte der os noget som hedder Thostrup Lund, et billede, der er godt egent til at give et begreb om den uhyre forskelligartethed i øens natur - heden ved Højsande endnu uomtalt. Det er landposten Lauritz Petersens hus. Gemt som det ligger under sine mægtige træers skygger, med sine herlige Bindingsværksmure under det smukke stråtag og med den gamle vippebrønd, omkring hvilken fårene græssede, rummer dette sted en romantik, en sådan åbenbaring af fred og hygge, en så ejendommelig poesi, at man må søge dets lige i landets frodigste egne - hvor det dog ville savne den barske baggrund som her øger dets værdi og fremhæver dets yndigheder.

LÆSØ. Posten Lauritz Petersens hus, Thostrup Lund. (376)

Det er ejeren af dette hus, som ved sin forbøn reddede den gamle skovfyr ved Bangsbogårde. Også på hans egen jord kan man se, at han anerkender andre værdier end dem, der kan gøres i penge eller puttes i kakkelovnen. Beundringsværdig er en sådan sans for naturskønhed hos denne ganske jævne mand. - Også i hans stuer finder vi mange eksempler paa hans trang til at bevare skønhedsværdier. Det morsomste er en bilæggerovn, udført i "Nes Werk 1748" [i Norge.]. På dens ene bredside er en fremstilling af dronning Margrethe med fødderne hvilende på den overvundne Albrecht af Mecklenborg, på den smalle side et relief, der forestiller "Retfærdigheden". - Måtte denne dame trods sin blindhed altid udstråle en passende mængde af sin varme på landposten Lauritz Petersen!.

I Østerby, hvortil vejen fra Bangsbogårde mest går over en lav og øde hedestrækning, fandt vi nær landevejen en gård med det mægtigste og forunderligste tangtag, vi endnu havde set. Det hænger som klippesten ud over længerne, og man bliver forundret, over, at disse ikke synker sammen under dets vægt.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Selve denne by er ved at få et moderne præg omtrent ligesom Vesterø. Dens lille havn, som er anlagt 1905, er kun indrettet for fiskerbåde. På vejen ud til havnen kom vi over en udløber af øens ørkensand, hvor vi til begge sider langs kysten så lave klitdannelser og fjernt imod vest skimtedes ved Hornnæs Strand de svære klitter nord for Højsande, hvis mægtige, takkede sandmiler stod blåttegnede mod den tindrende solskinshimmel. Sand - sand, overalt og til alle sider omkring mig! Men disse øde vidder har deres egen, mærkelig tunge stemning, der øgedes ved vindens hvislen i marehalmen hvis svingende, nålespidse toppe skriver cirkler - uendelighedens symbol - i strandens hårdføgne flade.

I klitterne har øen sin eneste form for bakker - blæsten og havet har dannet de få ujævnheder, som findes på dens overflade. Ved Byrum fandt vi, hvor vejen forbi Klitgården går mod NNØ, den førnævnte ældgamle strandvold af rullesten og groft grus, der hæver sig nogle få meter over havet og danner de højeste punkter i øens gamle grund - højst besynderlig at træffe helt herinde på midten af den store ø! Ralle er på størrelse som knytæver, og uden tvivl er volden dannet ved opskylninger af havet fra øst. Tæt uden for Klitgården, hvor der er gravet i den, viser den tydeligt sit materiale af rullesten. Der fortælles, at tæt østen for dette er der ved gravning fundet en del hvaltænder. - Rullestensvolden skal efter sigende strække sig tværs over øen til nordvestsiden i retning mod det store rev, som fører ud til Nordre Rønner.

Hvor landevejen fra Østerby når ud for Bangsbogårde, viger en mindre vej mod vest og fører over til øens skov, som ligger tre kilometer nord for Byrum og endnu rummer rester af øens gamle løvskove. Hele den østlige del af den er dog for det meste ny plantning, mest bjergfyr; men også birk, hvidgran, skovfyr, el seljepil og røn findes herinde, ligesom vi møder ikke så store, gamle ege på vor vej. Langs den sandede skovvej gror siv i grøfterne, og på de åbne felter dværgpil, ener og pors, om hvilke bunden er dækket af rosenrød røllike, nyse - røllike, gul snerre, blåklokke, høgeurt, perikum, scabiosa, rødkløver, engelskgræs og kattehale. Et åbent hedekær har lyng, pors og klittag, hist og her med små bitte birke og dværgpil, og det er overstrøet med duske af kæruld. - Det er det åbne lands og krattes fugleverden, vi møder herinde: lærker, engpiber, bynkefugl, bomlærke, gulspurv, irisk, tornsanger og gærdesanger. Udenfor kredser forstuesvaler og enkelte måger og terner ses over markerne.

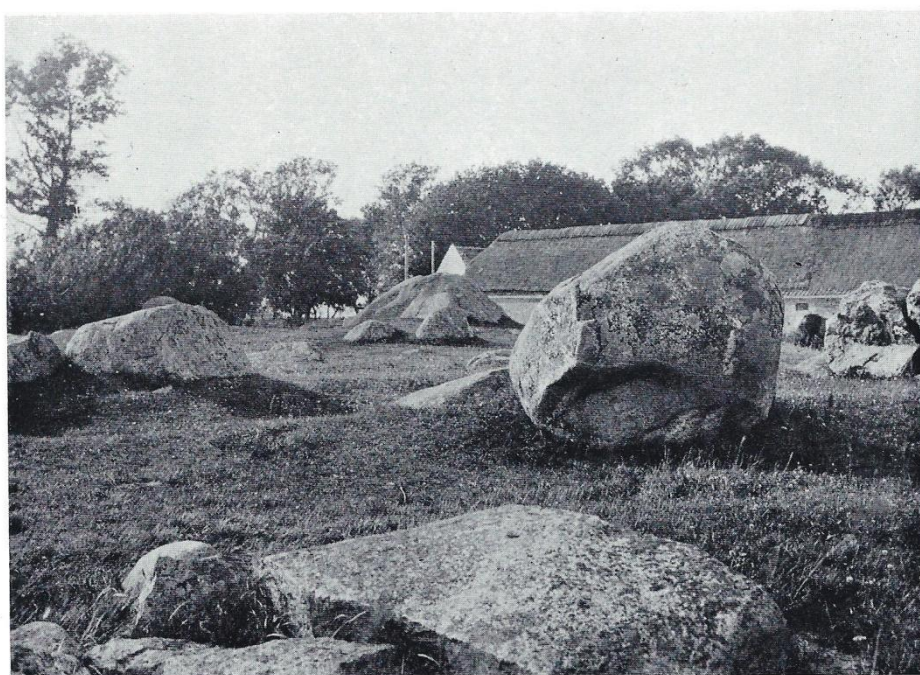
Længere mod vest bliver skoven ældre og tættere. Her er anselig egeskov, blandet med enkelte birke og røn, som endelig går over i ren birkeskov. Endnu længere mod vest finder vi et yndigt ellekrat på dybgrøn græsbund med siv og bregner, og siden nogle mægtige ege med et væld af kaprifolium med siv og bregner, og siden nogle mægtige ege med et væld af kaprifolium hængende om stammerne, og på de mere tørre steder røn og vældige eksemplarer af bævreasp, omgivet af hindbærbuske og tyttebær. Ringduer kurrer herinde, og musvitten filer i sin trætop, ubekymret for spurvehøgen, der kredser højt mod den blå himmel. Et lille yndigt vandløb med stejle skrænter, "Lundbæk" kaldet, der danner afløb for småsøerne ved Tarrim Bakke, risler klart og svalt gennem skoven og er langs sin frodige bred tæt klædt med bregner og kær - mangeløv. Et andet vandløb på øen, som danner afløb mod vest fra de samme søer, hedder mærkværdigvis også Lundbæk, skønt det løber gennem fuldstændig skovløst land! Navnet må stamme fra en tid, da også dette sted har været skovdækket. - Lundbæk havn har sit navn efter bækken.

Ved skovens sydrand og næsten skjult under træerne i sin pragtfulde have ligger en herlig gård, den forhenværende distriktslægebolig Annely. I dens have gror en vældig, gammel Lind, hvis grene i mandshøjde går vandret ud og danner et lysthus, tæt og dybgrønt i dets skygge under det tykke bladehang, over hvilket den glatte stamme igen skjules u den mægtige krone. Syd for gården finder vi atter nogle store, gamle ege, blandet med enkelte graner.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Umådelige flokke af fluer og myg følger os gennem skoven og holder en ustandselig koncert - nogle sværme på flere tusinde jager under bestandig afløsning som tykke skyer over vore hoveder og tapper os kraftigt under flugten. Halvt opædte, svedende og tørstige nåede vi endelig over marker og åben hede til Byrum, hvor vi fandt ind under de skyggefulde træer i kredslægens have og dalede ned ved familiens tebord. Solsorten fløjter douce over vore hoveder, og spurvene gifte sig og holder fest under det brede tagskæg.

Som før nævnt findes på Læsø ingen minder om bebyggelse i bronze - og jernalder. På vor vej gennem Byrum fandt vi i dennes østlige del en samling kæmpemæssige sten, som efter beboernes udsagn skulle være et gammelt tingsted. Dette er dog mere end tvivlsomt, idet stenene er af så uhyre dimensioner, at de ikke kan være anbragt her af menneskehænder. Den midterste, som er omgivet af en uregelmæssig ring af noget mindre sten, er over jordsmonnet 2 m høj og 14 - 15 m i omkreds. Stedet er meget mærkeligt og smukt og danner sammen med den nærliggende bondegård og de store vejtræer et storartet billede.

LÆSØ. Kampesten ved vejen gennem Byrum, kaldet Tingstedet. (379)

Så snart man ad vejen forbi Byrum mod nordøst har sluppet skoven, kommer man ud over den vilde sandhede. Den strækker sig herfra i sin fulde bredde ud over Højsande til Hornnæs Odde, en vejlængde på omtrent 5 km, og fra Ræpynt i vest til Syrodde i øst over en strækning af ikke mindre end 16 km. Dens ganske flade er brudt af sumpe og gamle, sammenføgne klitter. Over dens tæppe af lyng, pors og revlingris har den mærkeligste, regelmæssige bevoksning af ganske små birketræer og enkelte røn og bævreaspe, der sjældent er mere end 1 - 2 m høje og overalt står med omtrent 10 - 15 meters mellemrum. Det er det besynderligste syn, man kan tænke sig - der er noget kirkegårdsagtigt ved denne regelmæssighed; man kunne vente at finde en grav ved hver af disse tuer! Og dog er det naturens eget værk. Vejen, der på kortene er vist som hovedvej, er bare tre - fire dybe, sandede hjulspor, der af og til fører gennem sumpet terræn med tuer af lyng, pors og hjelme, hvor vi måtte vade over i vand til knæene.

Omtrent tre - fir hundrede meter fra nordkysten finder vi denne hedes mærkeligste lokalitet Højsande, Som to ringformede klitdannelser ligger dens ottetalformede ryg har dannet sig om to gamle klitsøer ligesom

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

kraterrandene i et par sammenhængende månebjerge. Medens vestre foldgård endnu har en rest af sin sø o behold, er det indre af den østlige nu blot en sump, for det meste lynggroet og ligesom den omgivende hede bevokset med lave, jævnsprede birkebuske. Det er fuldkommen gådefuldt, hvordan disse ringbjerge har kunnet danne sig, og overhovedet er dette sted et af de mærkeligste stykke dansk landskab, jeg har set, et besynderligt påfund af naturen. Imponerende er klitten ved sin højde, ved sin savtakkede, bjergagtige kontur og ved de kolossale mængder af sand, som blæsten her har ophobet.

Da vi er kommet op over skråningen og vandrer hen over de bølgeformede kamme, hvoraf deres ryg består, når vi sandbjergenes og øens højeste punkt, en 24 m høj klittop på sydsiden af vestre foldgård, hvorfra vi får vid udsigt over dette ejendommelige landskab. Vejret er klart som på en septemberdag, og luften skarp og frisk, så den kvæger struben som kildevand. Hele Jyllandskysten fra Frederikshavn til langt syd for Sæby ligger synlig og så skarp, som var den kun en mils vej borte; Nordre Rønner med deres fyr forekommer ganske nær ved kysten. En voldsom duft af blomstrende lyng, fra smågran og birk når op til os, og luften bæres saltfyldt af nordenbrisen ind fra havet, der ligger ultramarinblåt langs hele den hvide nordstrand.

Inden for klitternes østlige ring ligger den lille sø blå som en kornblomsts øje bag en bræmme af rørklædte flader og dybgrønt græs. Uden om disse farver er den krateragtige bund klædt med den brungrønne lyng og dens rødmeende blomster og overalt plettet af de små birkebuske, hver med sin lille sorte skygge ved siden. Det er de eneste skygge, der findes.

De fantastiske klitters kroppe, der indrammer dette mærkelige billede af en ørken, er som en karavane af store dyr, der i nattens mørke er løbet vildse og har gået i ring, til de endelig dødsens trætte er sunket sammen og har lagt sig til hvile for aldrig at rejse sig mere. Imod syd ser vi den vide hedeplade, der synes uendelig, fordi landet bag den er endnu lavere end denne - men også derude rager de små birke som regelmæssige gravtuer op over den soldirrende flade, bestandig med hver sin lille sorte skygge vendt imod os.

Pors, dværgpil og bærfyldte bøller vokser rundt om for vor fod. Et lille aspekrat finder vi i den sydlige del af østre foldgård, og i et kær i nærheden gror ensian, vandnavle og gederams.

I en sandgryde sidder en enlig engpiber på en hjlemetop og ser ganske tillidsfuldt på, at vi kommer den nær; men pludselig forsvinder den med et højt, skarpt angstskrig på hovedet ind i sin tue, just som fire andre engpibere kommer i rasende hast op over klintekammen imod os, forfulgt af en skrigende spurvehøg, der slår efter dem i lynsnare sving. Men den opgiver jagten, da dens mål kommer for nær hen til os. Og da de små, rædselsslagne fugle er dukket ned i lyngbuskene, vender høgen og trækker med rolige vingeslag ud over heden, hvor den forsvinder.

Lærkerne synger vidt og bredt over heden som på en forårsdag - hvor er de ikke? Men også en mængde andre fugle finder dette fattige land egnet til livets ophold. Inde i foldgården letter en enlig bekkasin fra sit vandhul, sandterner flyver over heden og jager ude ved stranden, hvor nogle store mågeunger larmer. Pludselig kommer seks og derefter et dusin gråender trækkende fra foldgaardene ud mod havet. Krager flyver højt oppe mod en blå luft, og en rødspurv synger nede i en af sumpene. I nogle bjergfyr på klitgrænsen mellem de to foldgårde synger en solsort og en gulspurv, og en tornsanger falder ind og forvandler duetten til et janitsharorkester. En svaleklire trækker forbi, og langt borte høres fløjt af den lille regnspove. - På vejen ned til nordstranden, hvor vi kommer over bestandig det samme terræn af kær og

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

hede med lyng, pors, bævreasp og birk og en enlig lille skovfyr, øges tallet på fugle yderligere. Da vi nærmer os stranden, der her består af ral så regelmæssig, at den ligner brolægning, og hvorpå der findes enkelte fattige tuer af lyng og revling, letter et par mindre flokke af gråænder. To store havmåger kommer flyvende strandlangs, højlydt skrålende, og senere letter fra havstokken seks regnspove, en gråand, en hættemåge og nogle muddersnepper. Langt ude over havet ses en flok trækkende sortænder. Nogle hvide vipstjerter vimser med nervøse haler rundt mellem stenene, og nær ved en gammel, forladt fiskerhytte finder vi nogle klumper rededun af en gravand. Yderligere ser vi et par dværgterner og nogle præstekraver og endelig en kredsende tårnfalk. - Så sig ikke, at heden og dens strand mangler liv!

På vejen hjem mod Byrum kom vi over en østligere del af heden, Også her fandt vi ragende op over lyngen den besynderlige, regelmæssige bevoksning af birketuer og små bævreaspe, især de første, hvilket, når det finder sted i så stor udstrækning som her, er et ganske eventyrligt syn - det er som at vandre i et urtidslandskab, der er ved at få sin første bevoksning! Men i denne tilstand vil Læsøs hede ikke holde sig længe. Alle disse buskes mængde er selvsåede, frøet er oprindeligt kommet ind fra plantagerne ved hedens sydrend, og herfra har det bredt sig videre ved vindens og ved fuglenes hjælp. Birkene vil blive hedens død - i al fald vi de fuldstændig forandre dens nuværende fysiognomi. Måske er de allerede om ti - femten år nået så vidt, at de spærrer ethvert udsyn over den - så vil et af landets mærkeligste landskaber forsvinde, skjult af et forkrøblet småkrat.

Østen for Højsande og syd for Kirkebugten ligger på øens smalleste del og midt på dens vildeste og mest øde hede tomten af den gamle Hals kirke. Rundt om den er heden frodig med lyng og pors i store buske, revlingen har rigelige bær, og tætte klynger af bølles, hvis bær har den vidunderligste, syrlige aroma, gror hen over de steder, hvor fordum sognets gode agre lå, og hvor gård løftede sig ved gård. Det er ikke dårlig jord, som giver disse planter næring - men lyng og revling er nu engang tålmodigere snyltere end mennesker.

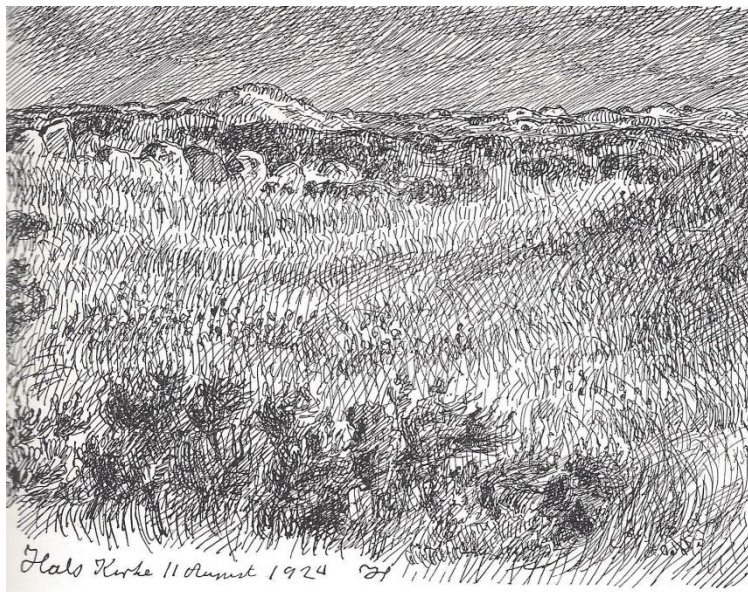
Besyderligt ser det ud, at hele pladsen inden for det nu næsten fuldstændig nedsandede kirkegårdsdige i modsætning til terrænet udenfor er overgroet med frisk, grønt græs; kun i det sydvestlige hjørne er et lille stykke sprunget i lyng. Kirkegården ligger som en lille firkantet, grøn mark midt i den vidtstrakte, brune hede, og således har den måske henligget i et par hundrede år! Selve kirkebygningens tomt er også græsgroet og er nu kun synlig som en lav, ujævn forhøjning, hvoraf tårnets plads er den højeste del. Bygningen har været 31 m lang og 9½ m bred. I 1768 stod endnu tårnet, som brugtes til sømærke, foruden sydturen og noget af nordturen. Omkring 1850 var her endnu betydelige ruiner, men siden er alt sunket sammen, og sandet har lagt sig hen over de sidste rester.

Allerede omkring år 1600 var størstedel af Hals sogn så ødelagt af sandflugten, at præsten ikke kunne leve af indkomsterne fra den fåtallige og fattige befolkning. Fra omkring 1640 - 50 begyndte sogneboernes flugt herfra at blive almindelig, og kirkegården og de sidste boliger tilsandede helt omkring år 1700.

Rundt omkring i kirkens nabolag ser vi endnu i heden tydelige spor af den gamle bebyggelse, tomter af gårde og huse, der viser sig enten som svage, rektangulære fordybninger eller forhøjninger, oftest mere ujævne end grunden omkring dem og med lidt græs mellem lyngtuerne - dette græs, som ikke har været røgtet i halvtredje hundrede år, er nu flyttet fra markerne ind på de gamle hustomter! Menneskets spor er mærkelig svære at udslette helt.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Kun hist og her i det fjerne skimtes en eller anden bolig, der løfter sig lidt over lyngen. Det er det ensomste sted på hele øen og det eneste, som har et sørgeligt præg. Et sted med mange skæbner, om hvilket intet minde er tilbage. Der er ingenting så vemodigt som sådanne gamle spor af forglemte menneskers færden.

På sin vis lige så ejendommelige som nordlandets hede er de milevide røn'er ved øens sydside, hvortil vi en dag foretog en udflugt i hestekøretøj sammen med dommer Sthyr fra Frederikshavn, som i flere dage havde været vor fortrinlige cicerone under orienterende biludflugter over øen.

En kilometer syd for Byrum begynder de umådelige flader, der strækker sig i en bredde af 5 km til sydspidsen af Hornfiskerøen og i en længde af 12 km mellem Langerøns østspids og Sønder Nyland i vest. Køreturen, der gik over stok og sten helt ud til Hornfiskerøen, formede sig delvis som en sejltur på grund af alle de forskellige laguner og fladvande, vi måtte over med køretøjet.

De tilsyneladende endeløse flader rummer en pragtfuld hedevegetation, på Kringelrøn mager lyng med stærk iblanding af rensdyrlav, på Hornfiskerøen frodigere lyng med klokkelyng, pors og sortbærris, iblandet store mængder af den vidunderlige smukke tusindgylden, hindebæger, store bede af blomstrende mjødurt, armeria, kæruld, kattehale og gule iris foruden mange andre arter. Dværgpil, seljepil og birk står rundt omkring og løfter sig lidt over den lave bevoksning af alle disse urter.

Her er stemning som på en umådelig steppe; imod syd ser vi fladerne næsten uden overgang forsvinde i det vide hav, jævne som dette. Ørkensyner kogler omkring os til alle sider - det første, der mødte os, viste sig som millionvis af vadefugle, der dannede et bredt, mørkt bælte ude i solflimmeret i syd. Ved at undersøge det i kikkerten viste det sig at være sandormedynger på et fladt, næsten usynligt rev, som luftspejlingen gjorde højere! Mågerne, de eneste fugle, som virkelig fandtes derude, lignede på grund af spejlingen store og traner, der vadede rundt på fladvandet. Ude i sydøst, hvor havet ligger ganske spejlblankt uden for landbrisen, svæver en halv snes fiskekuttere højt over horisonten. Med deres halvt nedhalede sejl ligner de fantastiske himmelskibe - eller store møl, der er ved at sætte sig på Horisonten, men ikke kan bekvemme sig til det, fordi den bestandig skræmmer dem med sin bølgen. Enkelte høveder og nogle får græsser i det fjerne. Tæt ved sønderstranden ligger på en gammel strandvold en række svære kampesten, på hvis

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

lavgroede sider vi finder nogle mærkelige pletter, sortblå som store blækklatter. Mågerne har spist sortbær og efterladt deres ekskrementer på stenene, som på afstand ligner store dalmatinerhunde.

Mellem det rige blomsterflor, der danner et mangfoldigfarvet tæppe, står hindebægeren med sin yndige farve, der er så sart og kølig som en vinterhimmels blå - toppen rækker sin rige, tunge kvast op over de friskgrønne blade.

Hindebæger

En blændende himmel over et blændende hav. Ude i nordøst, hvor lavvandet har afdækket et Sahara af vældige rev mellem røn'ens kyst og Kringelrøn, ligger sandets lange, hvidgule linje og blænder øjet som en ild. rundt om revene synes alle farve gråilla og lysgrønne - slørede, falmede af lys.

Foruden en befolkning af omtrent de samme småfugle, som vi fandt ude på nordlandet, er der her kommet helt andre til, som ved deres tilstedeværelse understreger forskelligartetheden af disse i mange henseender ensartede flade landskabsformer. Store flokke af krikænder letter fra lagunerne, stæreflokke trække rundt fra holm til holm, den nu så sjældne hjejle ses herude, hvor vi finder i det mindste to, som synes at have yngel på stedet. Strandskader og præstekraver, rødben - klirer, ryler og en mængde viber - og endelig den også så sjældne stenvender, som vi mødte første gang på øen ved lagunerne nær Vester Nyland. Det er strandengens, strandfældens og lagunelandskabets fugle, de fleste af dem, som har til huse her! Endelig ser vi hættemåger, nogle regnspove, engpibere, en rørspurv og naturligvis mængder af lærker.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Alle disse jævne, flade strækninger, som år for år løfter sig langsomt, men bestandig mere og mere op af havet - de vil snart blive til tørt land med alle deres laguner og småstrømme, røn'erne vil gro sammen, og menneskene vil en skønne dag komme og hjælpe til! De vil dræne og inddige, pløje og plante. Og om måske allerede halvtredsindstyve år vil alt det, som her er vild natur, være enge eller agre med bøndergårde og haver - eller i al fald plantager, naturligvis først fremmest plantager! En kvadratmil agerjord er vundet, og noget helt andet er uigenkaldelig gået tabt - en uoverskuelig kilde til naturlæde forsvinder. Og sådan skal det gå i et agrarland - og gudskelov, at man ikke oplever enden på det!

Som røn'erne nu ligger, danner de det største stykke sammenhængende, helt ufordærvede hedeareal, der findes i landet, Jylland medregnet.

På hjemturen over Kringelrøn, der gik ad en vestligere vej, kom vi forbi de berømte "Pigernes Sten", to kæmpemæssige, fritliggende kampestensblokke, hvorpå efter et sagn to piger engang har reddet sig fra en rasende tyr - et andet sagn siger, det var fra det rasende hav.

Endnu en landskabelig lokalitet skal kort omtales; det er den sandede og magre hedestrækning mellem Syrodde og "Bløden", den lille bugt på landets østlige udløber. Bunden derude består mest af ralsten og sand, og fattigere hedejord har jeg aldrig betrådt - hvor forskellig er ikke dette fra den frodige, birkebevoksede hede på nordlandets midte! Her på disse øde, skaldede flader er selve sultens hjem. - I øst og nord løfter sig de kuplede klitter mellem Syrodde og Jegind Odde med "Danzigmand" som en stor sand - søster - kage ragende op over alle de andre. Klitten skal have fået navn af en stor danziger - skude, som engang er strandet her.

Vest for Bløden, hvor der i forrige tider fandtes en lille havn for småbåde ved "Slusen", og hvor det såkaldte "Pakhus" engang har været, lå indtil for omtrent halvandet hundrede år siden den berygtede Ebbegård på Ebbebakken (læsøsk "Evebakke"), hvor det uhyggelige drab fandt sted i 1688, da øens birkedommer Mads Hansen Brun og landsforvalterens fyldmægtig Jacob Arndts med blanke våben nedslagtede en sølle menig, ubevæbnet soldat ved Navn Christen Harre, om hvilket der udførligt berettes af Vilhelm Bang i Sml. t. Jydsk Hist. og Top. Den omhandlede katastrofe, som er for uhyggelig til at berettes her i sine enkeltheder, endte

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

med at birkedommeren, øens højeste myndighed, blev landsforvist, fuldmægtigen mistede sin hals, og landsforvalteren Voss, som var impliceret i forbrydelsen, fik en stor pengebøde. Det ser i øvrigt efter tingbøgerne fra den tid ud til, at øens embedsmænd, der ligesom deres naboer på Anholt levede af vrug - dog ikke "christeligt" - har været en samling røvere, hvis hovedforlystelser var drik og slagsmål.

Beboerne havde opgivet mig pladsen for den gamle gård, som allerede nedreves for omtrent 150 år siden, til at være på Evebakkens højeste sted. Her fandt jeg også tomten omtrent 50 m sønden for det sydligste af de to ensomme huse, der nu ligger på "Evet". Stedet er lige vest for Bløden og omgivet af en mængde gamle strandvolde. Man skimter endnu svagt et forhøjet rektangel - enten rester af et kalgårdsdige eller måske selve bygningens grund. Her, hvor livet før rørte sig stærkt og bønder og fiskere færdedes, er nu stille og ensomt. Nogle får græsser på de magre agre - en del store måger står hvidt lysende ude i bugtens dybbå vand, og over den gamle tomt, hvor tusinder af markblomster står og nikke i vinden, sværmer myriader af bier med en lys, enstonig summen - det er som evighedens sagte susen over det uhyggelige sted.

Blandt de gamle gårde på Læsø, som er dømt til at forsvinde, er der to, som mere end noget andet derovre har gjort indtryk på mig, ikke mindst ved deres forskelligartethed, hvad der også i høj grad gælder deres beboere. Hver for sig står de på grænsen a den gamle og den nye tid; men medens den ene på grund af vanrøgt og forfald er viet til hurtig undergang, hvad der kun er retfærdigt, er den anden endnu sammen med sine beboere et stolt og levende mind om øens mærkelige fortid.

Den første er den tidligere, for længst afdøde strandfoged Lars Bertel Dams gård, som ligger vest for vejsvinget mellem Byrum og Vesterø Kirke. Den synes at synke fuldstændig sammen under sit vældige tangtag, som hænger helt ned til jorden over de hældende længer. De gamle vægge, der her som de fleste steder på øen består af opmurede ralsten eller af tørrede ubrændte tegl, sammen murede ed vådt ler, er vinde og skæve. Omkring de små, blyndfattede ruder ser man endnu tydeligt de skarpe udskæringer i tagets tykke masse. Alt er her på tærsklen at tilintetgørelse, alt forfaldent og råddent. Selv den gamle kalgård med dens vældige træer er som en dødens have at træde ind i. Ingen ses omkring ejendommen eller på dens uhægede gårdsplads, skønt den endnu er beboet. De tre gamle særlinge, som har til huse her, en broder og to søstre, holder sig hårdnakket inden for murene, hvor de lever uden noget tyendes hjælp - som rotter i deres huller. Forgæves søgte vi at komme derind eller lokke dem frem - et glimt af et mærkeligt, surt ansigt med en rude var alt, hvad vi opnåede. Der fortælles om dem, at de aldrig har været uden for øens grænse, og at deres længste udflugt til det nærliggende Byrum! Beboerne påstår, at de er unika af urenlighed, og udtrykker dette ved at sige, at "de går ikke alene"!

På dette sted har øens historie overlevet sig selv. Her vil en ny tid med andre boliger komme som en velsignelse, og udslettelsen af det gamle som en befrielse.

Ganske anderledes forholder, det sig med dette elendige steds diametrale modsætning, som vi mødte i gården Juelsminde mellem Byrum og Bangsbogårde, og som foruden at være den ældste på øen tillige er den smukkeste og mest velbevarede - den er i hænderne på godtfolk! Gården ejes af den tooghalvfjerdsårige enke Manassie Thomsen, hvis bedstefader i sin tid var strandfoged i Østerby. Foruden hende består gårdens herskab af hendes datter, enke efter pastor Gaarn Larsen, som var præst på øen, samt dennes børn.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Ligesom alle gamle Læsøgårde er Juelsminde en bindingsværksbygning, dens tangtage er enkelte steder henimod tre alen tykt. Foruden at være den ældste på øen skal en af dens for nylig nedrevne længer have været en af de ældste i hele norden, idet dens særegne tækningsmetode (med pinde i stedet for tagbjælker) henviser den oprindelse til middelalderen. Når beboerne selv fortæller, at man for ca. 50 år siden restaurerede en længe som nu er udhus, faldt en bjælke ned fra taget, hvorpå var indskåret årstallet 1197 - da må man sige, at denne tydning af tallet er højst tvivlsom. På en tid, da kun enkelte gejstlige kunne læse og skrive har bønderne ikke skåret årstal i deres bjælker! I en af de andre længer, hvor der nu er lo,

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

fandt jeg en bjælke med årstallet 1694 - også en anelig alder. Og der findes endda to længer, som er betydelig ældre end denne.

LÆSØ. Juelsmindes stuehus. Facade mod haven i syd. (388)

I modsætning til Bangsbogårde er Juelsminde en fuldkommen patricier bygning, alene dens facade mod haven adskiller sig påfaldende fra denne der brede tagskæg, gør stuerne noget mørke i gråvejr. I solskin derimod, når lyset reflekteres fra jorden, er de lyse og venlige. Her findes endnu et par udmærkede interiører i denne velholdte og nydelige gård, især spisestue med et gammelt chatol er fortrinlig.

Men mærkeligere og smukkere end alt andet derinde var den gamle Manassie selv. Hun er ikke alene vor største oplevelse mellem beboerne på hele vor ørejse, men et af de betydeligste og fornemste mennesker, jeg har mødt. Iklædt sin pragtfulde Læsødragt modtog hun os så gæstfrit, så stolt og værdig, som var hun en høvdings hustru. Man må tænke på Bjørnsons "Bergliot", når man ser hende. Gud ved, om nogen født adelsdame i landet nogensinde har haft mere air af herskab end denne gamle bondekvinde!

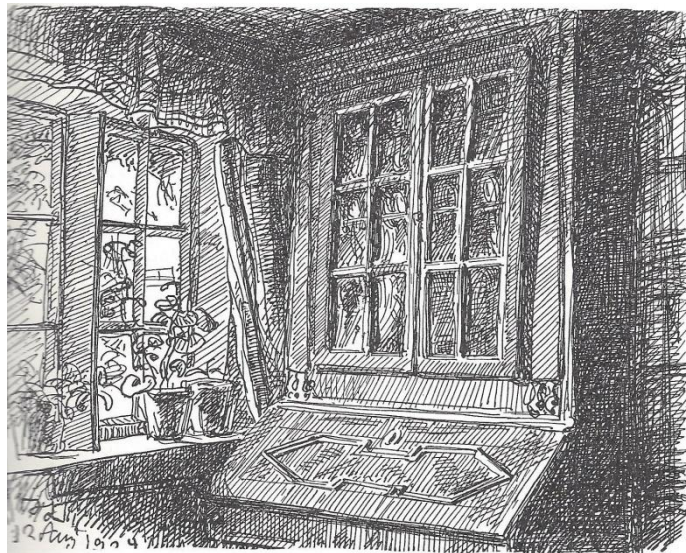
I samtalens løb fortæller hun, hvor forfærdet hun var blevet ved at høre, at en dattersøn, som engang havde tjeneste på en gård i Nordjylland, var dus med bonden der på dennes opfordring. "Sådan noget må du ikke indlade dig på" havde hun sagt. "Værsgo og sig De til Ham! Der skal overalt være forskel på herskab og tyende, min dreng!

Dette er ikke, fordi netop jyderne er særlig ansete herovre, tværtimod - de karle, der har været på øens derovre fra, kaldes ligesom deres landsmænd bestandig "klunter". - Men Manassie har aldrig været på højskole!

Hendes klædning er fornem som hun selv; jeg har kun mellem de gamle adelsdamedragter på Valdemars Slot set noget tilsvarende. Den gamle højtidsdragt består af et livstykke, hvis åbning i brystet er sammensnøret med en sølvlænke. Brystet er bag lænken dækket af et blomstret silketørklæde, og over livstykket sidder selve trøjen, som er af tyk, sort silke; denne er også åben i brystet og har to eller tre store, flade sølvbrocher øverst på hver side. Om livet snor sig "lænen", et sølvbælte af mange led, undertiden

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

halvanden tomme bredt. En sort, svær og vid silkenederdel, plisseret helt rundt og med brogede borter forneden, er foran dækket af et silkeforklæde, ofte i prægtige farver og med brogede borter, knyttet bagpå med silkebånd, der hænger ned med fire ender. "Hovedslettet" af hvidt lin har en bred blonde, ligesom der er hvide blonder om hals og håndled.

Denne gamles dragt var et pragtstykke. Bunden i det store silkeforklæde var grønblå som clair de lune på persiske fajancer og rigt dækket med silkebrokade - et vidunder af farver. "Lænen", som vistnok er hollandsk arbejde (en mængde af øens sølvsmykker er hjembragt af sømænd, som var i hollandsk koffarditjeneste), og de cirkelformede sølvplader på brystet, som så ud til at kunne være af dansk oprindelse, var herligt gammelt sølvsmede arbejde af høj værdi. Jeg løftede på "lænen" - alene ved sin vægt var den en lille kapital værd. Det er en dragt, som var en høvdings hustru værdig.

Her findes endnu adskillige af disse dragter på øen, men kun et par enkelte gamle kvinder foruden Manassie anvender dem ved højtidelig lejligheder. Missionsfolkene på øen har allerede fra slutningen af firserne samlet en mængde af de gamle sølvsmykker, smeltet dem og solgt dem for sølvets værdi - til deres eget og hedningemissionens behov!

Mændenes gamle højtidsdragt, som anvendtes til begyndelsen af det nittende århundrede, ses nu aldrig mere. Den var efter hollandsk mønster, hvilket skrev sig, fra, at læsøboerne i en meget lang periode sejlede med hollandske Ostindienfarere, efter at forholdene på øen havde tvunget dem ud på søen. Dragten bestod af en brun eller blå klædeskjole med korte ærmer og store opslag, en ulden damaskes vest med sølvknapper, en "lænkeknep" af guld i skjorten eller kraven og ligeså for ærmerne, en hvid lærredshalsduk, klædesknæbukser med tre store runde sølvknapper i linningen og nogle små ved knæerne, sorte eller grå strømper, og støvler eller sko med firkantede sølvspænder. På hovedet havde de en rundskåren, hvid paryk og en trekantet hat samt i hånden er ægte spanskør med sølvknep.

Første gang vi så den gamle Manassie, blev vi stærkt betaget af hende, og det vedblev bestandig at være vanskeligt at løsrive blikket fra denne henrivende fremtoning - især fra dette blide, rolige, fornemme ansigt med dets umiskendelige adel, om hvilket dragten dannede en så harmonisk ramme.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Let og uden pauser fortæller hun om livet på øen, mest således som det formede sig i hendes ungdom. Og hyppigst kredser hedes beretning om de store, dengang så hyppigt tilbagevendende begivenheder, de frygtelige strandinger. Hendes bedstefader var strandfoged i Østerby i en af de værste perioder, og det hændte engang på hans tid, at der efter en stranding drev så mange lig i land, at der i et tørvehus lå seks af dem, fordi det hus, der var bestemt til dette brug, var så overfyldt, at der ikke var plads til disse - I den mindste smule dårligt vejr, især snefog eller tykning, strandede dengang altid mange skibe, og de druknede blev endnu i mange år efter Hals kirkenedstyrtning begravet på dens tilsandede kirkegård, idet man først indviklede dem i sejldug, hvorpå de puttedes i gravene, som ofte stod halvt fulde af vand. Den sidste, som i bedstefaderens tid jordedes på denne måde, blev dog på præstens anmodning gravet op igen, lagt i en kiste og ført til Byrum kirkegård, fordi der siden begravelsen hver nat havde været en forfærdelig uro i præstegården.

I efteråret 1876 vågnede beboerne en morgen, efter at en tredages storm havde raset hen over øen, og så fra gårdens tage seksogtyve strandede skibe stå fast på nordkysten. Hvor mange mennesker der dengang blev derude, husker den gamle ikke. Men jeg mindes, hvad en anden gammel kone, Mine Møller fra Vesterø, som lever endnu, engang har sagt om det dyn, der mødte hende efter en lignende katastrofe; "Det er ingen sag at se en enkelt død i en kiste - men når de kommer agende med dem i hobe så store som hølæs, så er det rigtignok stræng' at se!"

Det mørkeste minde fra Manassies ungdom er vistnok fra hin december nat i 1882, da den norske brig "Flora" strandede på nordkysten ud for "Hornex" (Hornæs). En af Svitzers dampere havde fået briggen flot og var ved at slæbe den bort, mens pålandsstormen endnu var hård og mange læsøboer, som havde assisteret ved bjærgningen, endnu befandt sig om bord i havaristen. Da sprang trossen mellem bjærgningsdamperen og briggen, og stormen satte på ny denne ind på grunden omtrent på samme sted som før. Det lykkedes ikke at få den ud mere, og i nattens løb - det var den 31. december, nytårsnat - omkom mændene i brændingen af frost, blandt andre otte af læsøboerne - fædre, brødre eller sønner af dem, der stod inde på stranden og hørte dem skrike hele natten. De få overlevende, som siden bjærgedes i land, var halvdøde af, hvad de havde gennemgået.

Sådan og meget andet fortæller den gamle uden en antydning af sentimentalitet. Roligt og sagligt bliver det fremstillet - det kunne nu engang ikke være anderledes, det var livet dengang! Og som dette liv på havet formede mændene, således skabte det disse kvinder på deres gårde. Den gamle Manassie er en af de sidste af den type; men hendes slægtled vil den forsvinde og aldrig vise sig mere.

Jeg mindes en historie om en lærer fra Øen, som i 1895 besøgte en gård nær Ålborg og forbavsedes over, at det var konen, som modtog de fremmede, viste dem rundt, sagde besked om alt og endelig afgjorde forretninger med dem og bestemte priserne, mens manden sad i nabostuen uden at tage nogen som helst del deri. Læreren kom med en bemærkning om, at det nok her ligesom på Læsø var konen, der styrede gården, hvortil denne svarede: "Jamen a er da rigtignok også fra Læsø" - Hun havde taget sit hjemlands skik med sig, uden at manden til gengæld havde fået sit territorium at herske på!

Den feststemning, der var over vore besøg på Juelsminde, kulminerede en dag, da de kvindelige repræsentanter for gårdens tre slægtsled alle modtog os i højtidsdragter ved det kaffebord, hvortil vi var indbudt. Vi to gæster havde svært ved at føre konversationen, så benovede var vi over synet; men det

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

behøvedes heller ikke, da de to ældste damer ledede den hele tiden. Kun "lille Manassie", som var blændet af sin egen pragt, sagde ingenting.

LÆSØ. Herskabet på Juelsminde. (395)

Hvad jeg erfarede om strandinger - gennem et par hundrede år en af øens betydeligste indtægtskilder - dels gennem beboernes fortællinger, dels af, hvad jeg ad anden vej har opsporet, er blevet et så stort materiale, at jeg her må indskrænke mig til at give et ringe uddrag deraf.

Den store sejlskibsperiode, som varede omtrent til øens farlige rev og grunde fik deres fortrinlige fyr, var strandingernes glansperiode - om man så må udtrykke sig. Endnu i halvfjerdsene kunne man fra Højsande undertiden tælle 5 - 600 sejlere, som havde samlet sig ved Skagen og ventet på tjenlig bøl og på en gang kunne komme strygende for medvinden ned gennem Læsø Rende. Her var dengang mindst lige så megen trafik som samtidig i Øresund. Men efter sejlskibene er afløst af dampere, går sidde næsten altid østen om øen, og af større sejlskibe ses nu kun enkelte, der har Jyllands østkyst som mål.

Større strandingskatastrofer end dem, der fandt sted på Læsø gennem flere hundrede år, kan næppe noget andet sted i landet af lignende udstrækning opvise. Primitive foranstaltninger fra regeringens side for at undgå dem blev foretaget med mellemrum allerede fra år 1560; men endnu i begyndelsen af det nittende århundrede var der ingen anden vejledning for de søfarende end nogle halmviske på stænger. Først 1829 blev et fyrskib udlagt ved øen, redningsstationer anlagdes i 1871, og først 1879 blev fyret på Nordre Rønner bygget.

At disse strandinger i gammel tid virkede demoraliserende på befolkningen er en salvsagt ting, og pålidelighed ansås i forbindelse med dem som unødvendig. Moralen, som i andre forhold var god nok, var ikke vider fin under en stranding, hvor enhver bjergede, hvad han orkede, når han mente at kunne slippe godt fra det, og hæderlighed og ærlighed sattes ofte på så hård en prøve, at de ikke kunne bestå den. Men generede sig ikke for at give kaptajnen på en nødstedt skude gale oplysninger, når man var kommet om bord hos ham, og ordene, at de strandede søfolk skulle have "et pik for panden" for ikke at snakke, var vistnok ikke mundsvejr. På øen fortælles, at man i gammel tid bandt lygter på kreaturer, som man drev

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

langs stranden for at lokke skibene derind. i 1619 omtales i en kongelig forordning, at folkene i Vendsyssel og på Læsø har fundet på at "gjøre og optænde Ild og Blus langs Stranden, hvorover det er hændet sig, at den søfarende Mand mærkelig Skade er tilføjjet".

Der siges, at de gamle læsøboer bad i deres aftenbøn: "Herre, bevar alle dem, der er på søen, og før dem frelste i havn. Men er det din vilje, Herre, at de skal strande, så lad det ske på vor ø!"

Det gik gesvindt at komme ud, selv midt om natten, når det gjaldt en stranding. Man gik om bord og forhandlede med kaptajnen om bjærgelønnen - og der blev tit klemmt hårdt ved en sådan lejlighed. Der skulle handles rapt inden skuden måske ved egen hjælp kom af grunden - men en aftale var bindende, og kaptajnen måtte underskrive betingelserne, før en hånd rørte sig til hjælp. Sådan en nat kunne der tjenes 200 rdlr. pr. mand!

Men sligt hører en længst forsvunden tid til. Beretninger om læsøboens opofrelse for at redde nødstedte søfolk ved hans ugæstmilde kyst findes derimod i hobetal helt op til vor tid, hvad man bl. a. kan se af øens retsprotokoller.

Af disse fremgår det, at 114 fartøjer alene i årene 1780 - 1805 strandede totalt på øen - foruden dem, der undgik forlis og slap flot igen!

(på denne hjemmeside findes samtlige strandinger fra 1780 til 1800 beskrevet i Lesøe del 1 fra side 44 og strandinger fra 1801 - 1805 i del 3 fra side 24)

Af større katastrofer i denne korte periode skal her kun nævnes to:

1799, den 18. december, strander to fregatter på kysten. Af den første reddes besætningen, og kun tømmermanden går væk. Den anden er fregatten "Aurora" af Peterhead i Skotland, som straks efter den første støder på en revle og står fast. Ingen kan gå ud og bjærge folkene på grund af isdrift og voldsom sø. Hen på eftermiddagen går da mandskabet og kaptajnen, i alt tretten mand, i en af bådene og forsøger at nå land, men kan ikke komme kysten nær for isen. De holder båden i søen til den 20. december om aftenen, da kaptajnen, styrmande og tømmermanden når til land, efter at de andre en for en er døde af kulde og kastet over bord. De tre mand slæber sig halvdøde til det nærmeste hus, hvorfra der på kaptajnens anmodning sendes folk ud efter bådsmanden og hans søn, som menes at have bjærget sig ind til landisen. De findes døde ved siden af hinanden den næste dag. Siden finder man en båd med en lille død dreng i. Kaptajnen dør af sine strabadser den 23. og styrmanden den 29. Af hele besætningen reddes kun tømmermanden efter et flere måneders sygeleje af koldbrand.

1803, natten til den 30. november, strander på en gang fjorten engelske skibe. Besætningerne redder sig for størstedelen i både over til Jyllandskysten. Men af de omkomne, hvis tal man ikke kender drev i de følgende dage femten mand i land på Læsø!

Fre en langt enere periode finder jeg i Byrums tinghus! retsprotokol følgende beretning: "a868 den 13. Januar afholdes et forhør i Byrum Tinghus til Oplysning om Redning af strandet Mandskab Ved denne Lejlighed fremstod Husmand og Sømand Niels Thorsen Poulsen af Vesterø, som forklarer at det d. 2. Decbr. f. A. og Natten mellem 2. og 3. Decbr. (1867) blæste en orkanagtig Storm af N. O. med Snefog; og saa man d. 3. om Morgenen strandede Skibe rundt omkring Øen, men stoede de saa langt fra Land, at man ikke

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

nærmere kunde kjende deres Tilstand. Og da Stormen vedblev hele Dagen den 3die, dog med mindre Voldsomhed, kunde ingen komme ud til dem, da derfor ogsaa Havet var bleven i højeste Grad oprørt. - Kl. 2 og 3 om Eftermiddagen kom en Baad fra en omtrent 1 Miil fra Landet staaende hannoveransk Skude til Øen, hvortil Mandskabet vilde bjærge sig, men kæntrede Baaden i Brændingen og druknede to Mand. Det i Land komne hannoveranske Mandskab berettede, at der ude i Nærheden af deres Skib laae flere kæntrede Fartøier, og at der paa adskillige af disse endnu fandtes levende Mandskab, som maatte bjærges straks, hvis det eller skulde komme levende i Land - Endskiønt Havet endnu var yderlig oprørt, og Vragene laa 1 Miil fra Land og Vinden var stik imod derud, besluttede Komparenten sig til i Forening med Markus Nielsen, Peter Christensen og Lods Lars Bek Hansen med hans egen Jolle at gaa ud til Vragene, efter at Politimesteren havde lovet ham at tilsvare Jollen, om den under Bjærgningsforsøget skulde blive ødelagt. Kl. 4 á 5 sejlede de ud og naaede lykkelig og vel ud til et Vrag ved Nørrerøn, hvorfra de bjærgede Skipper Anthonsen fra Skaarupsøre og en Matros; ombord var Styrmanden og Kokken allerede døde. Anthonsen og Matrosen saede i Vandet og vare i en saa forkommen Tilstand, at de ikke kunde have haft langt tilbage; Matrosen fik de egentlig først Liv i, efter at de havde faaet ham i Land. Med disse tvende kom de til Land Kl. omtrent 12 om Natten; men paa Hjemvejen faaer de Øie paa et Lys, som de maa antage er fra et andet strandet Skib, og gik derfor efter at have faaet de to bjærgede Mand i Land igien til Søs for om muligt at finde Lyset. Men uagtet de seieledede omkring hele Natten og ledte mellem Grunde og Vragstykker, kom de dog først da Dagen brød frem til Kundskab om, at Lyset var i den hannoverske Bark, som Dagen i forvejen var forladt af Mandskabet. Mandskabet fra Galeasen "Laura", der laa kæntret i Nærheden deraf, var nemlig søgt hen til Barken, efter at Capitain Bay og Kokken vare døde. De Overlevne af "Laura"s Mandskab bleve derfor først bjærget den 4., da det ikke faldt ham ind at gaae til Barken, som han vidste var forladt af Mandskabet.

Det var Maaneskin først paa Aftenen, men gik Maanen ned omtrent Kl. 9, og havde de saa ikke Andet at rette dem efter end en Lanterne, som Komparentens Søn om Natten maatte holde paa Stranden. Paa den anden Udseiling kl. omtr. 2 om Natten traf Kmpt. paa en Baad, hvori fandtes to Lig, som senere befandtes at være Capt. Bay og Kokken fra "Laura", og var Baaden gaaet fra "Laura"s Mandskab, da dette søgte ombord i Barken. Hele Natten havde Kmpt. saaledes holdt ud mellem Grunde og Vragstykker, og forekom det ham om Morgenens, da det blev lyst, at være et Guds Under, at de endnu vare i Behold, navnlig da Søen var saa opfyldt af drivende Vragstykker, der vilde have knust Baaden, om de var tørnet derimod".

"Fædrelandet" for 26. - 28. august samme år indeholder en beretning, som anslår antallet af de skibe, der i disse tre rædselsdøgn gik til grunde på Læsø, til op imod et halvt hundrede - hvor mange mennesker, der omkom, lader sig ikke angive. Der stod ikke meget gny af hændelsen. Det vækker mere sensation, når nu til dags en eller anden dilettantisk udrustet og tåbelig ledet polarekspedition mister en mand eller to. Men Niels Thorsen Poulsen fik, dog først efter langsommelige skriverier frem og tilbage, regningsmedaljen - den samme belønning, der nu om dage hyppigt tilfalder en mand, der har trukket en anden op af en å!

Af beretninger, som jeg har fået mundtligt af beboerne, skal jeg blot gengive følgende:

Det hændte for ikke mange år siden, at en fransk brig en vintermorgen sås stående på "Knuderne" mellem Læsø og Nordre Rønner. Skibet viste sig at være fuldstændig overiset, da man kom derud; med læsøboerne, som var kommet for at bjærge, huggede ind med deres økser for at trænge ned til ladningen. Under dette arbejde fik de pludselig øje på et ansigt, der syntes at stirre på dem gennem isen, som dækkede nedgangen

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

til kahytten. Nu huggede de løs for at redde manden - men det viste sig at være et lig. Han var frosset ihjel, og rundt om ham sad hele den øvrige besætning, ligesom han ihjelfrosset og indiset.

Den seksoghalvfjerdsårige lods Boye - Pedersen i Østerby fortæller: En svensk skonnert forliste ved østenden i 1858 en nat i en forrygende snestorm. Da skibet stødte, faldt kaptajnen død om på dækket, ramt af et hjerteslag. Stormen og snefoget fra NØ varede i flere døgn, og ingen kunne komme de skibbrudne til hjælp - sejlene blæste fra masterne og lå inde på stranden. Da vejret endelig efter tre dages forløb løjede, så strandfogeden, fortællerens far, at skibet var i den grad overiset, at det lignede en stor, uformelig klump. En jolle gik derud med fire mand, og det viste sig, at der endnu var fem levende af skibets besætning. De sad i et lille rum på dækket tæt op ad hinanden og var alle frygteligt angrebne af koldbrand, men bjærgedes i land. Foruden kaptajnen var der død en skibsdreng som var blevet klemt ihjel: de begravedes på Byrum kirkegård.

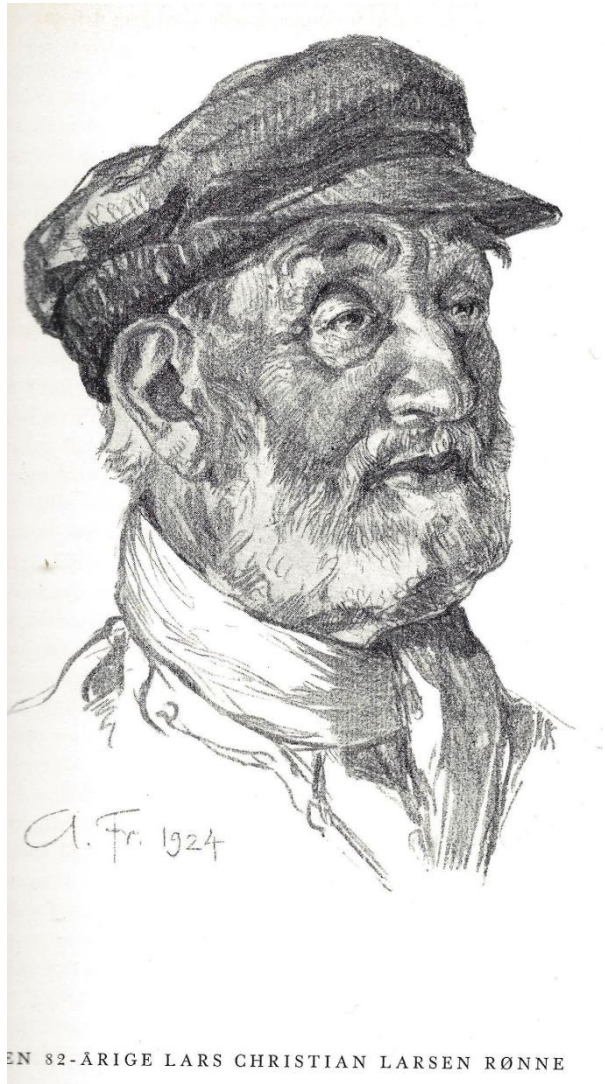
Som nittenårig overværede lodsens den føromtalte store stranding i 1867 og beretter en enkelt lille episode derfra. En hollandsk kuf var drevet op og stod ud for østenden af øen, og alle de ombordværende skylledes efterhånden over bord af søerne. Den næste morgen sås kaptajnen som den eneste tilbageværende sidde fastsurret til masten. Men kort efter tog en svær sø masten med sig, og kaptajnen dræbtes i søen af vragstumperne og drev død op på stranden. Da man kom om bord, fandtes ingen levende sjæl; men blandt de ting, som søen havde sparet, var en del kvinde og børnetøj, så det ses, at kaptajnen må have haft sin familie om bord.

Om den store katastrofe den 6. november 1876, da over en snes skibe efter en tredages storm stod strandede på revene, og om hvilken den gamle Manassie havde fortalt, husker han følgende enkeltheder: Den første, der strandede, var en gammel dansk brig, "Krelen", fra hvilken alt mandskab gik fra borde i bådene og kom i land. Men efterhånden som tiden skred og nordøststormen tiltog, kom nu den ene skude efter den anden ind på grundene - rundt om til alle sider så man dem blusse efter hjælp; med ingen redningsbåd kunne gå ud. Til skonnerten "Anne Kristine" af Ålborg sendtes en raket ud, som ramte, og mandskabet reddedes undtagen drengen, som døde undervejs. I øvrigt var de fleste strandede skibe nordmænd, men et enkelt stort hollandsk fartøj var også derimellem. Allerværst gik det ude ved Nordre Rønner på Langholmens rev, hvor skibene bogstavelig talt strandede ind i hinanden - fra sådanne steder reddedes absolut ingen. Lodsens selv strandvagt og var øjenvidne til det hele. Fra den norske brig "Princesse Eugenie" kom dog mandskabet som ved et mirakel i land i deres egne både efter tre døgn forløb. 1867 var i det hele taget et frygteligt år med strandinger, siger lods Boye - og han har dog til sammenligning oplevelser som deltager ved redningsvæsnet i toogtyve år og som lods i enogfyrre! Mærkeligt er det at se denne lille tætte, men ganske spinkle skikkelse og sætte ham i forbindelse med alt, hvad han kan fortælle om sine oplevelser. Han ligner mere en lille kontormand fra en provinsby end en ulk, der har været med tilså at sige alt, hvad søen kan byde på. Men han har et mærkeligt fjernt blik, når han fortæller. og hans store, grove hænder viser endnu, at han har været vant til at tage på både årer og rat.

Så ser hans nabo, den toogfirsårige forhenværende sømand Lars Christian Larsen Rønne, ganske anderledes ud efter sin håndtering. I et par menneskealdre for han til søs på alverdens have og har siden stået ved redningsvæsnet på sin ø i mangfoldige år. Han er Læsø's Lars Kruse; for nogle åre siden blev han dannebrogsmænd for sine fortjenester. Han slår sig for brystet med alle tegn på skræk, da jeg spørger, om han har været fisker: "Nej, sømand, min far," råber han, "sømand helt igennem!" Stuen ruller under hans fortællinger om havari og storme og om drabelige landgange i fremmede, mærkelige byer. Men nu er dette

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

"en skymning blott" - men alderen er denne gamle viking blevet religiøs, eller som han selv udtrykket sig "det er rart at have på det rene, hvor man skal hen, når man forlader dette her!" Og han er nu fuldstændig klar over sine gode udsigter i så henseende. Det værste er jo, at man forlader en pension på halvfjerds kroner om måneden; men man kan jo ikke få både i pose og sæk...

EN 82-ÅRIGE LARS CHRISTIAN LARSEN RØNNE

En strandvasker hedder på læsøsk en sødrukke, et ord, der nedstammer fra det oldnordiske sjódraugr. Men der er noget særlig uhyggeligt ved klangen i dette ord, synes jeg - det giver stoffet, udseendet, den døde krops tyngde, de af vandet gennemtrukne klæder. Det er en helt særegen form for lig, der her er malet! Og rædselsfuld forekommen sødrukken i den overtro, som er knyttet til hans tilsynekomst. Det er, som om den onde samvittighed fra for århundreder siden, da man ikke gik af vejen for at hjælpe en halvkvalt over i evigheden, endnu spores i disse forestillinger.

Sødrukken er altid farlig værst fra det øjeblik, han støder mod land og til han bliver fundet. Ham selv er det magtpåliggende at fremskynde dette øjeblik for at komme i kristenjord. Derfor giver han en lyd fra sig, lige idet hans bryst støder mod havstokken. Og den der hører dette, må råbe: "Hvor ligge du?" Så svare den døde og opgiver stedet - og der kan man gå lige hen og finde ham. Undertiden viser han sig for den vejfarende som en sømandsklædt skikkelse og peger stum mod det sted, hvor han ligger. Eller man hører i

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

husene hans fodtrin, plasken af fødder i våde støvler. Kommer sødrukken på denne måde, er det ofte varsel om kommende strandinger. - Han kan også råbe helt ude fra havet. En gammel kone fortæller, at hun som otteårs pige gik med sin mor langs stranden: "Vi hørte ude fra havet en, der klagede sig: Å nej, sagde han. Å nej, å nej! Det lød så ledt. Men mor svarede; "Vi skal nok sørge for at hente dig morgen." Dagen efter kørte de ud og fandt ham.

Tidligere drev mange flere druknede i land end nu om stunder, og det er, fordi havet nu er blevet indviet ligesom kirkegårdsjorden, siges der, og det behøver derfor ikke mere at give sine døde fra sig. Før dette skete, var der mange gamle folk, som havde den gave at kunne høre sukken og klagen i luften; og når de så stod stille og tænke sig om, kunne de pludselig se et bestemt sted på stranden tydeligt for sig - og når de gik derhen, fandt de den druknede, som havet ville af med.

Fyrmesteren på Nordre Rønner fortæller, at hans bedstemor tjente som pige hos Kræn Nygaard ved Vesterø. Denne var en meget gammel mand, da han en aften stod uden for sin gård og hørte en røst gennem luften som sagde: "Jeg ligger ved Store Dal!" Stemmen gentog dette mange gange, lige til den gamle svarede; "Jeg skal komme og hente dig i morgen" Så blev der stille. Men næste morgen kørte manden ud til stedet og fandt en strandvasker, som blev begravet på kirkegården.

Det er farligt at plyndre sødrukken! Men man kan modtage gaver af ham uden risiko, når man hører hans bønner. En fattig mand fandt på strande en ilanddreven, som havde fat ed den ene hånd i sin skibskiste. Han begyndte at slæbe ham i land, men da talte den døde: "Dersom du vil begrave mig i kristenjord, må du have alt, hvad der er i kisten," sagde han. Manden begravde liget på Hals kirkegård og tog kistens indhold. Men det vakte opsigt, at han var blevet en rig mand, og da det rygtedes, hvorfra velstanden stammede, ville naboerne tvinge ham til at dele strandingsgodset med dem. Da trak han dem med sig ud på kirkegården, hvor den døde talte fra graven og sagde: "Det, jeg har givet dig, er dit, og det skal ingen fritage dig uden med blodige fingre" - Så turde ingen fritage manden skatten.

I sit inderste væsen er sødrukken altid ondskabsfuld, ikke alene mod dem, der krydser hans ønsker, men ofte uden påviselig grund. Bliver man forfulgt af sådan en, da må man sætte sig ned med benene over kors og foldede hænder, så kan han ikke se en og har ingen magt. Undlader man dette, kommer spøgelse bagfra i mørket og hænger sig på ryggen af folk. I sin nød kan manden da drage kniv og hugge en gang bagud for at befri sig - så slipper han og vil dagen efter kunne finde sin kniv liggende på stedet, indhugget mellem to af den dødes nøgne ribben. Men hvis han på sødrukkens råb stikker anden gang, da vil han ramme og dræbe sig selv.

Manassie fortalte mig, at en pige engang på sin ensomme nattevandrig langs standen fandt en sødrukke, der havde en fin kraveknap af guld, som hun forgæves søgte at rive af ham. Til sidst bukkede hun sig ned og bed i den for at få den løs. Men som hun nu lå hen over den døde med it ansigt nær ved hans, åbnede han munden på vid gab og opslog en fæl latter, der fløj som et skrald ud af halsen. Og pigen styrtede hjem, sanseløs og vild af skræk.

Det var gennem sødrukkens ondskab, at den store pest i begyndelsen af det attende århundrede kom til øen. En gammel mand fandt ved stranden et lig og han slog armene om det for at slæbe det i land. Men i det samme åbnede den døde munden og "slog pesten ud på ham". Den gamle døde straks efter, at han var kommet hjem. Da han blev begravet og følget stod rundt om, mens liget blev sænket i jorden, kom der en

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

stor sort sky op af graven og dalede langsomt ned over folkene og indhyllede dem. Hele følget døde af pesten - og det var begyndelsen til dens hærgninger på Læsø.

Naturligvis rummede øen også andre former for overtro end dem, der knyttede sig til de fremmede, som drev i land på dens kyst. Denne overtro var ofte knyttet til den gamle Hals kirke og kirkegård. Der var altid uro på dette sted. Når folk tidligt om morgenen kom ud på den gamle tomt, var der ofte en rund plet, hvor græsset var nedtrampet og duggen borte - det var sporene af de døde dans om natten.

Da Hals kirke sandede til og forfaldt, begyndte beboerne i nabolaget lidt efter lidt at hente forskellige ting derfra af inventaret, som de kunne bruge. En tog således døbefonten, som han anvendte til vandingstrug for kreaturerne. Men fra den tid hørte man bestandig nogle små børn klynke og græde, og ingen kunne begribe, hvor lyden kom fra, indtil det endelig gik op for folk, at det var de små udøbte børn, der græd over vanhelligheden.

Et andet tegn fra øen skal nævnes her, fordi det ved sin fortælling om den døde igenkomst har mærkelig lighed med det oldnordiske kvad om Helge Hundingsbane og med et af vore smukkeste middelalderlige digte, visen om Aage og Else:

En ung pige sad sammen med sin madmoder vagt om natten ved husbondens lig, da det bankede på ruden. Pigen åbnede døren og så, at det var hendes kæreste, der var dragen ovre i Jylland. Han førte sin hest ved tøjlen og bad hende om at følge med ham. Pigen gik ud til ham, og de fulgtes ad i land tid i tavshed. Men endelig vendte han sig til hende og sagde: "Er det sandt, at du vil følge mig i liv og død, sådan som du har lovet?" Og dertil svarede pigen ja!

Snart efter kom de ud til Hals kirkegård; her bandt dragonen sin hest ved stenten og bad kæresten følge ham derind. "Er du bange for mig?" spurgte karlen. "Nej, det er jeg ikke," sagde pigen.

Så fandt han en spade frem og gav sig til at grave en grav. Men nu kom pigen endelig i tanker om det uhyggelige ved hendes løfte, og det gik op for hende, at kæreste dog vist måtte være en dødning. Så flygtede hun rædselsslagen hjem til madmoderen. Næppe havde denne set hende, før hun udbrød:

"Jeg kan se, at du har været i dødmands hænder"!

Behandlingen af dette smukke motiv er jo temmelig klodset, ligesom sagnets barokke slutning: Og så skyndte de sig at vende den døde husbond i stuen med næsen nedad (!), for at kæresten ikke skulle komme og prøve på også at røve fra dem!

Et andet eksempel på beboernes overtro, hvorom den sandfærdige fortælling er hentet fra "Fædrelandet" august 1868, og som på mærkelig vis tangerer slutningen af det førnævnte tegn, er dette: En gammel, stakkels aftægtsmand mishandles af sin søn og svigerdatter; i fortvivlelse truer han endelig på sit dødsleje svigerdatteren med, at han skal "gå igen, så længe han ligger med næsen i vejret".

Snart efter dør han, og allerede samme nat begynder han at spøge hos det onde kvindfolk. Men hvad gør hun og manden? En mørk nat lister de ud på kirkegården, graver den gamle op og vender ham med næsen nedad! Om det hjalp ved man intet om. Men sagen kom offentlig frem og endte kort efter for birkeretten.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

De mørke tildragelser, som så ofte er vendt tilbage i læsøboens tilværelse, måtte til en vis grad præge hans væsen, ligesom de har sat deres præg på hans sagn og overtro. Han er såre langt fra at have de sydlige øboers lette jargon. Kredslægen Hansen, som tidligere har haft embede på Fejø i Smålandshavet, siger, at større forskelligartethed end mellem folkene her og der kan næppe tænkes inden for landets grænser. På Askø havde alle folk latterlige øgenavne. Da han første gang besøgte øen, spurgte han en dreng, om han kendte adressen på en mand, som han søgte. "jo" svarede drengen, "han bor deroppe midt imellem Anders Sørøver og Jens Peter Løgnhals!" På Læsø spørger man skal ikke ed den slags ord.

Det er ikke underligt, at man af og til er tyet til brændevinen for at give tilværelsen lidt glanslys på højkanterne. Kredslægen fortæller da også, at beboerne tidligere var meget drikfældige. Eksempelvis nævner han, at ved en begravelse, der fandt sted i halvfemserne, var alle ligbærerne så drukne, at de faldt ned i graven sammen med Kisten, da denne skulle sænkes ned. Præsten skal bagefter have bemærket, at den eneste i graven, som ikke var fuld var liget - og den mand ville have været i samme tilstand af drukkenskab, hvis han ikke havde været død! - Det ser ud til, at alle vegne, hvor missionen har fået stærkt tag i befolkningen, har denne været dyppet i brændevin først.

Afholdssagen har ændret disse forhold stærkt. Også missionen havde i sin begyndelse en gavnlig virkning på befolkningens sæder og levevis, medens den senere har dæmmet op for al fri åndelig udvikling i de kredse, hvor den dominerer stærkest. Thi samtidig med at f. eks. overtroen er forsvundet, har den missionsbevægelse, som i den nyeste tid - mærkværdigt nok i forbindelse med den voksende velstand - har grebet om sig mellem befolkningen, været af udsædvanlig fanatisk art. En embedsmand på øen fortalte mig, at den læsøske trosbekendelse skal være noget helt for sig og uden for øen kun deles af enkelte ligesindede i Sæby og Harboøre. Ifølge deres overbevisning er alle, som ikke samstemmer med visse af denne bekendelses enkeltheder, på forhånd fordømte. Reddet bliver kun de troende læsøboer samt deres få meningsfæller fra de to andre steder - medens resten at jordens befolkning som upriviligerede efter døden går i den sorte gryde straks ved afleveringen. Der er ingen mildhed eller barmhjertelighed at vente.

Denne fuldkomne tryghed, hvormed de troende ser hen til deres skæbne i det andet liv, kunne jo naturligvis tænkes at gøre deres krav til goderne i den jordiske tilværelse meget ringe. Men naturligvis er det jo urimeligt altid at bruge sig selv som forsøgsobjekt, når det gælder om at se, hvor vidt nøjsomhed kan drives. Vil man have et fint resultat, er det mere nærliggende at gå til folk, som er trænede i forvejen, og det viste sig da også, at f. eks. beboerne af øens fattighus kunne nøjes med varm middagsmad to gange om ugen, nemlig den ene gang en ret vælling, den anden gang grød, og at de foruden dette ugentlig oppebar i alt er par pottes mælk, fire pund rugbrød og én krone!

Kredslægen påstod ganske vist, at han i fem - seks tilfælde har kunnet påvise, at mangel på tilstrækkelig ernæring har været medvirkende dødsårsag hos gamle, fattige mennesker på øen. Men hvis nu disse ikke har tilhørt de udvalgte i klanen, da har denne tilværelse jo i al fald været en passende forberedelse til det, det har ventet dem efter dens afslutning!

Men også alt dette tilhører nu fortiden, især efter at den nuværende, udmærkede sognerådsformand har taget sig varmt af de gamles sag.

Men også fra anden side vedbliver man at vise interesse for de ubemidlede. En anden af øens embedsmænd fortæller mig således, at en af de udvalgte, en velhavende gårdmand, havde et svin, som

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

døde af navlebrok - en sygdom, som bevirker, at urinen fordærver kødet og gør det uspiseligt. I forening med en slagter og to af øens ypperstepræster afgjorde han, at det selvdøde svins kød skulle udbydes til salg til øens indbyggere - af filantropiske hensyn dog til en pris, der lå fem øre under den sædvanlige. Men skæbnen ville, at et stykke ag liget efter salget forvildede sig hen på øens hotel, hvor en gæst efter at have taget den første mundfuld forfærdet spyttede denne ud ig tilkaldte værten. Denne alarmerede straks politiet, og sagen blev undersøgt af øens dommer. Ejeren af dyret, slagteren og de to ypperstepræster mødte og tilstod, men mente, det var en formildende omstændighed, at kødet havde været så gevaldigt billigt! Dette kom dog ikke til at influere på dommen. Men siden er der ikke solgt urene dyr på øen, og denne form for godgørenhed er ophørt.

I øvrigt har kriminalitet overordentlig sjældent været af en sådan art, at den har givet øens øvrighed anledning til at blande sig i forholdene. En gammel forfatter skriver om befolkningen, hvis indbyrdes tolerance altid var velkendt, at den ikke blot er ærekær i høj grad og i mange henseender står langt over fastlandets og andre øers beboere, men tillige at de "er såmænd sådanne rare og uforbryderiske naturer". Retssager var overordentlig sjældne, beboerne fredsommelige, og embedsmændene på øen havde det som blommen i et æg og fik god tid til at dyrke egne interesser. - I øens tinghus findes et stort fotografi af den nuværende konge, skænket hertil af landsdommer Ricard, som var birkedommer her fra 1913 - 15. Bag på billedet har han skrevet; Skænkes til tinghuset til erindring om 2½ års uvirksomhed dersteds.

Stridigheder foregik vel, når det kom højt, "inden for murene", når i de gode gamle dage kaptajnerne, der var enevældige herrer på deres skuder, om vinteren kom hjem til deres hustruer, der var lige så enerådende på gårdene. Og da hændte det jo, at disse herskernaturer kunne brænde sammen. En gammel læsøbo har engang hviskende betroet kredslægen, at "der er forfærdelig mange rigtig skidte kællinger på Læsø!" - Selv har han nok været en af tøffelheldene.

Den læsøske befolkningstype er usædvanlig smuk, og dette gælder i iøjnefaldende grad for kvindernes vedkommende. Ikke sjældent har beboerne et fremmedartet præg, uden tvivl forårsaget ved den stærke iblanding med udlændinge, som er strandede her, og som ofte er blevet på øen og har giftet sig: Islændinge, nordmænd, svenskere, tyskere, hollænder, amerikanere, portugisere og spanier har blandet blod med øens oprindelige befolkning. Dette har ikke alene indvirket på øens sprog, som er forskelligt fra jydernes og ganske nær ved rigsdansk, men har også præget beboernes karakter og temperament. De er ligesom mere "gesvindte" end fastlandsboerne, hvis langsomhed og kluntethed ofte var genstand for deres spot.

Noget mere bedårende end de små læsøpiger kan man ikke forestille sig. Alle forfattere, som har skildret dem fra de tidligste tider, samstemmer i begejstring over dem. Deres sundhed, deres pragtfulde lød, der er som elfenben med et svagt rosa skær, deres slanke, velvoksne skikkelser og måske først og fremmest deres vidunderlig graciøse gang - alt er beundringsværdigt. Sjældent er jeg blevet så overrasket, som da jeg en dag nær Evebakken kom ind i et ensomt liggende hus for at spørge om vej; thi da jeg bankede på døren, blev denne åbnet af en ganske ung pige, som var en fuldkommen skønhed. En varm, gylden hudfarve, et fintformet ansigt med et par spillende, mørke øjne, kroppen slank som en Dianas, og ligesom denne havde hun bar ben; de var brune af solen med små, gyldent lysende hår - de slanke, fine arme, alt gjorde hende til en fuldendt lille kvinde. Jeg gik i stå midt i den første sætning!

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Gudskelov kom hendes moder til, så jeg genvandt talens brug. Hun var en svær, mørkhudet og sorthåret type, fuldkommen sydlandsk. Et mere forbavsende udslag af fremmedindblanding har jeg sjældent mødt. Men overhovedet er denne mørke type ikke ualmindelig på øen.

Naturligvis ville tilfældet, at jeg ved denne lejlighed hverken havde fotografiapparat eller skitsebog med, og jeg nåede aldrig mere ud til denne fjerne del af øen. - Det er et af mine tabte slag.

Som et eksempel på, hvad man på Læsø kan møde af fremmedartet, i dette tilfælde næsten eksotisk type, bringer jeg et fotografi af to unge piger, af hvilke den lyse ikke var hjemmehørende på øen, men er medtaget for at vise den udpræget nordiske kontrast.

LÆSØ. Fremmedartet og nordisk type. (408)

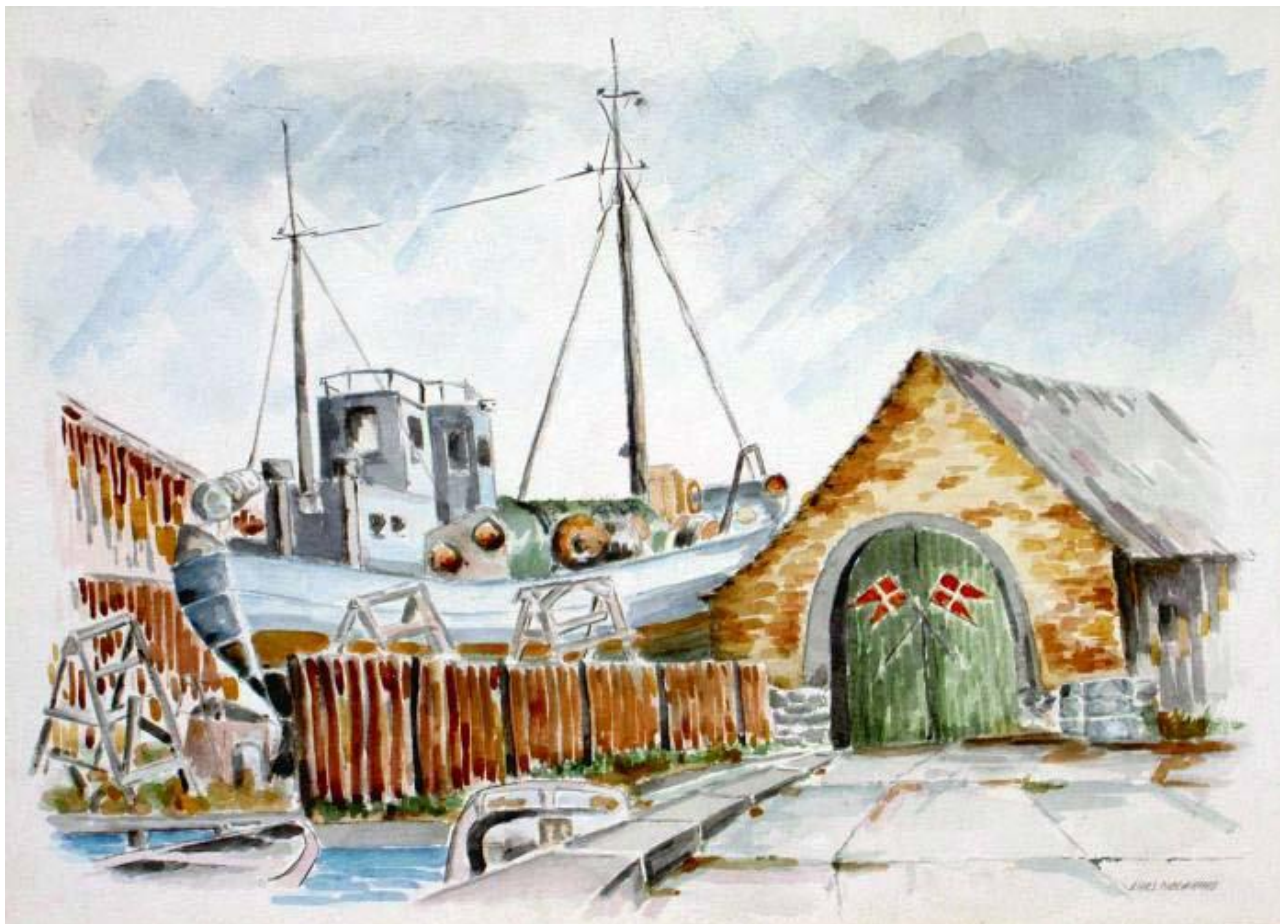
Ved Vesterø havn, hvor hovedparten af øens professionelle fiskerbefolkning bor (I Østerby har de fleste fiskere to - tre køer og lidt jordbrug som sideerhverv), havde jeg en god lejlighed til at studere den mandlige ungdoms ydre. Her, hvor omtrent halvtreds fiskerfartøjer hører hjemme, kom hver lørdag aften de fleste af disse ind og blev liggende til søndag nat, da de atter gik på fiskeri. Søndag formiddag ved 10 - tiden samledes fiskerne ved havnen og drøftede ugens begivenheder, hvorefter de skiltes kl. 12 for at gå til middag og tilbringe resten af fritiden i familiens skød. De fleste af dem var unge, sunde og kønne folk, men synet af et halvt hundrede forskellige ansigter gav ikke nogen bestemt type som resultat. Gennemsnitlig var de besynderligt nok langt mere nordisk prægede end kvinderne.

Fiskeren af den gamle type er jo for resten ved at uddø; de, man nu ser, er jo for resten ved at uddø; de, man nu ser, minder ikke meget om søfolk - mere om den københavnske chauffør, kun naturligvis magrere og sundere - ædlere. Olieøj og sydvest er for disse folk for museumsgenstande at regne, i deres tætte styrehus har de ikke brug for sådanne rekvisitter. Vor vært, kaptajn Heintzemann, forsikre, at der ikke findes en sydvest at opdrive på Læsø! Udviklingen fører med sig, at folk i alle disse bestillinger på sø og land - og i luften - hvor motoren er vandret ind som trækraft, alle sammen får præg af samme type: Maskinpasseren!

På agterstavnen af en skude i havnen læser jeg på navnebrættet et ord, som synes at stamme fra den gode, gamle tid: Støvlmaren står der - med gotiske bogstaver. Båden er sikkert opkaldt efter en navnkundig kvinde på øen - måske er det en søulks nidstang over en havgasse. Man skal helt tilbage til Støvletkatrines

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

dage for at finde et navn med omtrent tilsvarende velklang - det er den berømte hetæres navn i folkeudgave.

Som før nævnt er Vesterø en moderne udseende fiskerby, og kun dens havn med det lille skibsværft og redningsstationen er ejendommelig og smuk. Den anselige kirke, der ligger omtrent 4 km syd for havnen, og hvis ældste del er opført i den senere middelalder af røde og gule mursten i munkeskifte er restaureret flere gange, sidst i 1855, da et meget grimt våbenhus blev tilbygget. Nogle ganske ypperlige kalkmalerier, fremstillende de hellige tre kongers historie, og en lille altertavle med billeskærearbejde forestillende Frelseren og Jomfru Maria omgivet af apostle og helgener, smykker dens indre. Udvendig har den ligesom Byrum kirke rødkalkede mure med hvide piller, og den er med undtagelse af våbenhuset endnu overordentlig smuk.

Vi så ikke mindre end godt et halvt hundrede fuglearter på øen, hvad det gode vejr sikkert havde sin skyld i. Af mere sjældne fugle sås kun få; blandt disse må nævnes stenvenderen, som fandtes ynglende både om lagunerne ved Vester Nyland og på de store sydlige røn'er; på det sidste sted fandt vi desuden hvidbrystet præstekrave og temmincksryle, ligesom mursvalen sås herude. På nordstranden og over Højsande iagttoges et par svaieklier og i Østerby og ved Byrum nogle bysvaler - de første af den art, som vi mødte på hele turen i år.

En enkelt gang sås edderfuglen - på gammelt læsøprog "eder-bleg", som forhen var meget talrig her. Pontoppidan, som nævner dette, fortæller, at "hvidfuglen" (*Sterna sandvicensis*) på hans tid fandtes her i

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

mængde foruden "Tiollen", "troldpipen" og masser af "radgjæs" (?). Tillige var her "altfor mange Ravne, som gjør stor Skade ved at ophakke Rødderne af Sandhavren og Marehalmen." På hans tid var også droslen endnu almindelig på øen og jagten på gæs og ænder i søerne betydelig.

Om sælhunde fortæller han, at her var en fortrinlig jagt på denne, og at den førnævnte dr. Bister foruden et saltkogeri havde anbragt et trankokeri, "hvilket gik over Styr med Manden selv."

Nu er sælen her ligesom alle andre steder i landet så godt som udryddet. Vi så kun et par ved kysten i nærheden af Jegins Odde.

Øen har ingen form for rovdyr og ingen vandrotter, muldvarpe, hugorme eller snoge.

Haren, som i tidligere tid har været helt udryddet, indførtes på ny til øen i 1795 af en landfoged Hesselholdt og har siden bestandig været her og formeret sig stærkt. Af flyvende vildt er agerhønen endnu ret talrig.

Det siges, at her hverken findes ræve eller rotter på øen. Rævene fandtes i al fald til for hundrede år siden i stor mængde og havde deres tilhold i klitterne på nordlandet; de er først for få år siden blevet udryddet. Rotten har i den senere tid af og til vist sig på øen efter at være kommet hertil med skibe, men er forsvundet igen. At rotterne ikke fandtes her i ældre tid gav anledning til den overtro, at øens jord var gift for dem, hvorfor denne eksporteredes som rottefordrivende middel.

Det var med sorg, vi forlod denne ø. Få steder har jeg mere beklaget, at vor rejse måtte blive et strejftog, og nu, da jeg nedskriver mine indtryk fra den herlige ø med dens særprægede og ejendommelige befolkning, beklager jeg, at disse indtryk må blive så sammentrængte og kortfattede. Øen er stof til en bog for sig. Der er allerede skrevet et par udmærkede værker om den, af hvilke jeg særlig må nævne Grüner-Nielsens: Læsøfolk i gamle Dage, i hvilken man vil kunne få besked om en mængde ting, der ikke har kunnet medtages her, eller som kun er kortelig berørt.

Øen har en fremtid som turistland. Men naturligvis vil jeg ønske, at den kunne spares for dette, og at vi par stykker, som kender den, kunne blive ene om at vandre på den. Jeg mindes, hvad en bekendt, afdød direktør for Kunstmuseet sagde til en kritiker, da museet netop havde erhvervet en ny Rembrandt: "Lad nu være med at skrive om det - ellers bliver her sådan et rend!"

Ja, bare man kunne lade være!

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Nordre Rønner

Det var en byggevejrsgang med mørkt hav og tungtrullende dønninger, da vi med vor hotelvært kaptajn Heintzemann i hans store motor - fiskebåd sejlede over til Nordre Rønner.

Holmene danner den yderste afslutning på det omtrent en mil lange som en mægtig edderkop har omgivet sig, og hvori sejlede er faret ind som fluer. De består ligesom Hirsholmene af lave stenholme deres landskabelige fysiognomi og deres plantevækst er den samme, kun deres fugleliv afviger i nogen grad derfra.

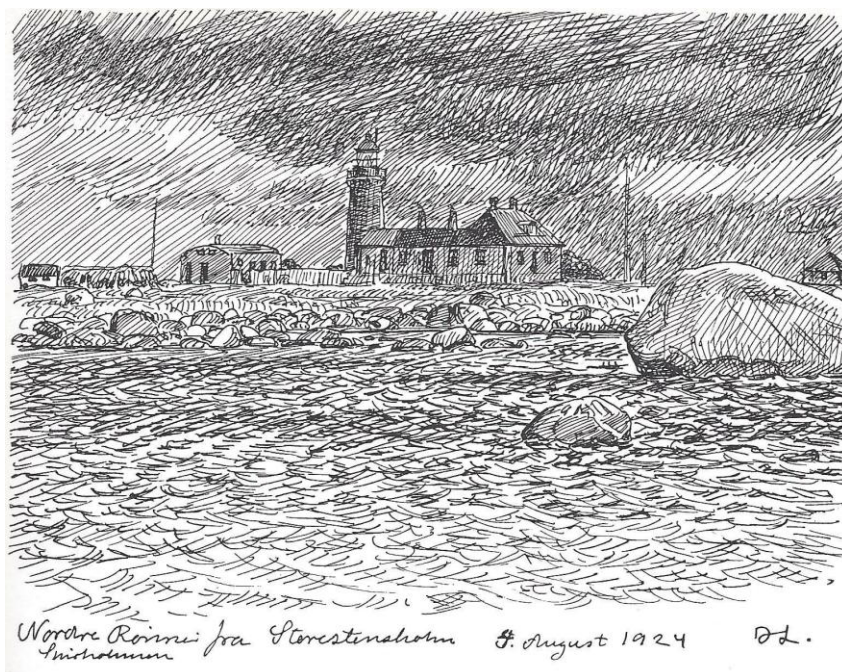
Røn'erne, som alle hører under Vesterø sogn, består af Spirholm, 5,9 tdr. land, med et fyr og 10 beboere, og de ubeboede Langholm 10,3, Lille Stenholm 1,4, Store Stenholm 1,8, Klatterne 0,6 og den noget sydligere liggende Borfeld 0,7 tdr. land. En mængde store kampesten danner holmene, og stenene fortsætter ud i fladvandene tæt omkring dem, hvorfra de rager op som store, afrundede klippestykker; det største af disse har fået navnet "Blak" og ligger tæt uden for Spirholms lille bådhavn. Selv midt inde på røn'erne rager vældige kampesten op over urterne og den tynde græsbevoksning, og den lange mole, som er bygget fra Spirholm i vestlig retning, har som sit yderste endepunkt en mægtig stenblok, som gletscheren har henslængt her.

På Spirholm, som ejes af marineministeriet, der byggede fyret her i 1879, er der foruden boliger for funktionærerne et par smukke, velplejede småhaver, som ligger i læet på østsiden af husene og fyret.

Selv helt oppe fra fyrets øverste udsigtssted ser holmene ud som et eneste indviklet roderi af øer, stenrev, laguner og sunde, så man har svært ved at orientere sig, selv med kortet i hånden. Høj - og lavvande har stærk indflydelse på de lave holms kystlinjer. Under stormen den 23. oktober 1921 skyllede søen ind over røn'erne fra nordøst og under højvandet nytårsaften samme år var det meste af dem helt forsvundet i havet.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

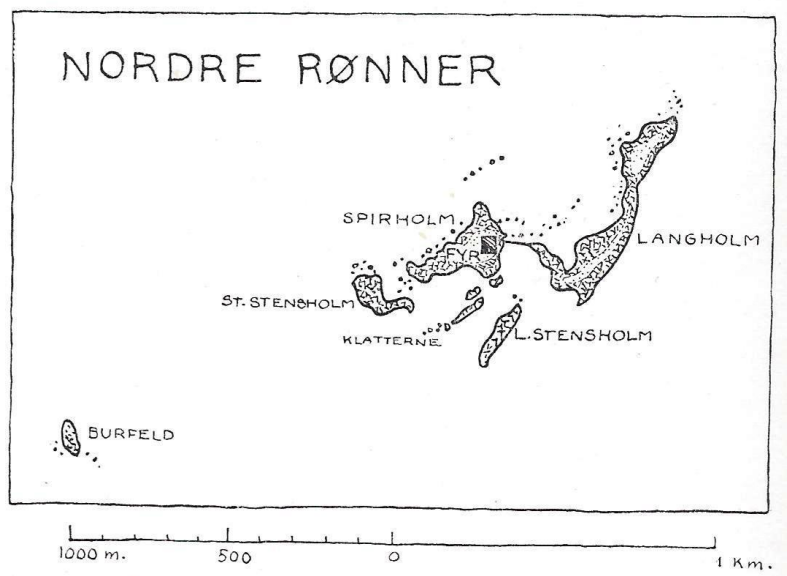
Et par små fiskeskuder ser vi ligge i læ ude under Langholms nordside, deres sortbrune sejlsilhouetter duver sagte mod det grå hav og den lysende, opalfarvede himmelbræmme i horisonten. Længere borte mellem Spirholm og Langholm ser vi det vand, som kaldes "Dammen", hvor ved forårstide en mængde store og små fiskerfartøjer holder nødhavn. Disse fiskere er så godt som de eneste mennesker, som ved deres besøg afbryder stilheden og ensformigheden på dette fjerne sted. Men havet sender en gang imellem - ligesom døden - sine "visse bud"! En eller anden strandvasker driver i land og findes i havstokken; men også han bliver her kun kort tid, inden han rejser videre til Vesterø kirkegård. Kun er er blevet her, en svensk sømand, som ligger jordet på den nordlige ende af Langholm. Naturligvis rummer disse elendige stenrøn'er ingen form for vilde pattedyr. Nogle tamme kaniner, som man for nogle år siden satte herover, omkom hurtigt, skønt de egentlig greb sagen fornuftig an og straks begyndte at grave sig ned i jorden for at indrette sig på længere sigt - akkurat ligesom deres vilde stamfrænder ville have gjort. Men om vinteren frøs de ihjel. Øens pattedyrbestand er fyrmesterens eneste ko og to får, som åbenbart ikke har andre muligheder for at formere sig end ved knopskydning.

Men hvad er her ikke af fugle på disse små holme! Allerede da vi ankrede op i bugten ved Langholm så vi her en flok edderfugle; og endnu inden vi havde nået Spirholms strand i jollen, så vi derinde den første af de skærpihere, som er en specialitet for stedet, og som kun findes ynglende et par steder til i landet. På en smal tangbræmme mellem Spirholm og Langholm stod en del ryler (både *Calidris alpina* og *canutus*) sammen med nogle præstekraver og stenvendere, og ud fra samme sted fløj et par skalleslugere. Inde på stranden rejste vi en lille stæreflok, som hvirvlede hen over holmen for at slå sig ned et andet sted, og hættemåger, hvis yngel færdedes mellem stenene, fløj skrålende over vore hoveder.

Endnu en sjældenhed mødte os straks ved landgangen, nemlig en tejste, som kom ud fra en af de store sten og trak over det smalle fladvand til de andre holme. Af tejster ruger her i øvrigt ikke få, deres reder findes under stenene så godt som overalt, både på Spirholm, Langholm og Store Stenholm.

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Skærpiberen, denne lille yndige, vimse grå fugl, ser vi bestandig piske rundt, åbenbart foruroliget af vor nærværelse, men tillige nysgerrig til det yderste. Talrigst finder vi den på Spirholm - mærkeligt nok, da denne er den eneste beboede af røn'erne. Men selv ude på de danske små klatter ser vi den hoppende på tangen eller spejdende fra en stor sten; der er, som om den morer sig med at følge i hælene på os, hvor vi går. På Spirholm ser vi også den store måge svartbagen og foruden mængder af rugende hættemåger nogle stormmåger og enkelte strandskader. Midt imellem alt dette får vi pludselig øje på to gråspurve, han og hun, åbenbart holmens eneste repræsentanter for denne art.

Fra et lille krat af vilde roser på Langholms nordsiden skræmte vi nogle mudderkirer ud, og uden for stranden, på hvilken et par stenvendere spankulerede omkring sammen med nogle ryler og præstekraver, svømmede en edderfugl med to næsten flyvefærdige ællinger. Fyrmesteren fortæller, at kun et enkelt par edderfugle har ynglet på holmene i år; de andre familier er kommet herover fra Læsø for at fouragere og promenerer deres kuld på stedet.

Selv på Klatterne må vi forbavses over den rigdom af fugle, vi finder. Herude ser vi foruden de allesteds rugende hættemåger - endnu med indtil tre æg i rederne - både den kentiske terne og *Sterna hurundo*, samt nogle stormmåger med deres unger. En mængde forskellige terner står på en revle, og nogle strandskader vader rundt omkring dem og hvipper arrigt, når vi kommer den for nær.

På Store Stenholm møder det samme billede os. Også her ser vi skærpiberen firme rundt, og nogle stenvendere, som her kaldes "polske viber", har unger og piber galsindet imod os, da vi vader i land - det lyder som en for trang skrue, der skriger! Også den kentiske terne har unger herovre, og en rødben, nogle tejster og en enlig kjove ses ved stranden. En forbavsende velstand af fuglearter på disse små stenrøn'er, der tilsammen ikke er mere end en snes tønder land! Og er de rige på fugle, er de det ikke mindre på planter. Den stenede bund har en yppig flora som næsten alle de såkaldte "øde" strækninger, der får lov til at passe sig selv. Det lille rosenkrat var i sig selv nok til at gøre stedet tiltrækkende. Det befinder sig på den højeste og bredeste del af Langholms nordende. Den lille holm overrasker yderligere ved, at der på dens midte findes så meget græs, at man reventer talt har kunnet slå det - det er minsandten blevet til to små høstakke! Rundt langs dens strand gror på tangen store mængder af tangmælde, og rundt om denne og ind

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

over holmen marehalm, strandkarse, strandarve, strandbede, rajgræs, rødbynke, lille storkenæb, gærdekørvel, svinekål, snerre, hønsetarm, gåsepotentil, blæresmælde, sandkryb og katost - de to sidste findes endda på nordstrandens grove ral helt ude ved stranden. Mellem de store sten på de højere steder finder vi endogså brombær - hvad må man ikke opleve! Sammen med svinekålen, hvis køliggule blomster er omtrent lige så ædle i farven som høgeurtens, gror overalt på tangvoldene langs stranden store mængder af den lille yndige lindhardsurt. Men smukkeste blandt alle dem, vi fandt er skørtidslen, på hvis meterhøje stængler hver eneste stilk bærer et knippe af blomster, der lyser imod os som strålende, gule sole.

Også ude på Klatterne fandt vi denne skønne plante i stor mængde og desuden flere af de førnævnte arter tillige med strandasters og strandmalurt, hvilken sidste også forekom på Spirholm. De fleste af de på Langholm nævnte planter groede i øvrigt almindeligt på de andre holme - kun rosenkrattet og brombærrene var den ene om. Store Stenholm er det eneste sted hvor vi fandt en lille kokleare (vistnok species).

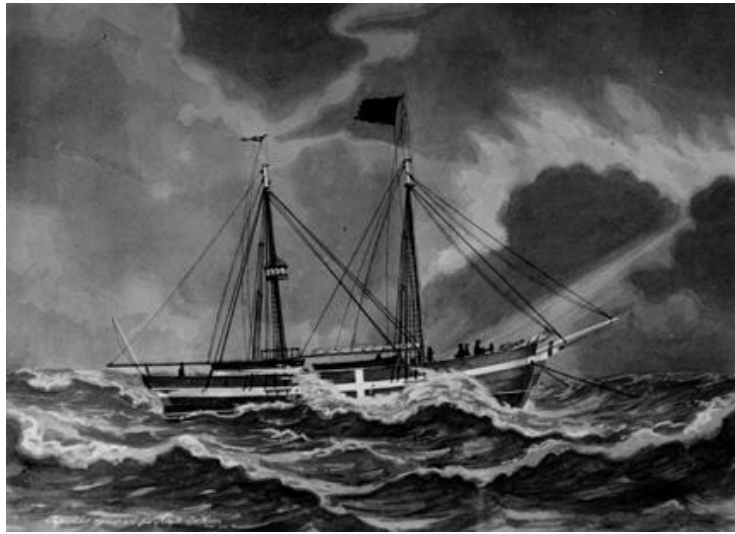
Også disse holme har i tidligere tid haft deres beboere. Ligesom på Hirsholmene findes her på nordvestsiden af Spirholm og på Langholm endnu spor af de såkaldte "kåse", anvendte til ophaling af både. Men også boliger har her været, og et mærkeligt liv må dengang have rørt sig på disse ensomme stenhobe. Som minder om denne beboelse findes endnu på Spirholm en af de gamle tanghytter: disse rejstes for mange tider siden da en halv snes fiskere, som drev hummer - og torskefiskeri i nabolaget, havde bopæl her i sommermånederne, medens deres skuder havde plads i kåsene eller lå forankrede i Dammen. De fastboende fiskere var alle læsøfolk; men det hændte ofte, at fremmede, som af uvejrs var drevet herind, gik i land og levede her. Disse tilstande varede i al fald til fyret blev bygget i 1879, og indtil den tid fandtes her som vejledning for de søfarende en hvidmalet båke, under hvilken der altid var et lille depot, som rummede proviant for seksten mans i otte dage i form af brød og ferskvand.

Nu er der kun et minde tilbage om denne tid, den sidste af de lave tanghytter. Den anvendes af fyrmesteren til hønsehus.

NORDRE RØNNER. Det sidste minde om fortidens liv, tanghytten på Spirholm. (418)

Achton Friis, Rejsen 1924 - Læsø

Trindelen Fyrskib